

משנת הצל"ח

הגדה
של פסח

מודע ביהודה

הודש לציון

הגול מרפבה

אהבת ציון

ציון לנפש היה

הדוש הצל"ח

פתבי קד

— ❖ —
יוצא לאור בס"ד על ידי
מכון משנת הצל"ח
ערבי פסחים שנת תשפ"ד
— ❖ —

גליון זה הוא דוגמא מתוך 'הגדה של פסח - משנת הצל"ח' אשר
עומדים אנו להוציא לאור לקראת שנה הבאה בעזרת השם יתברך. אשר
על כן בקשתנו שטוחה לכל מי שיודע על כתבי יד של רבינו זצ"ל או
תלמידיו על עניני חג הפסח שיועיל נא בטובו להודיע לנו, ויהא זכות
הרבים תלויה בו. כמו כן נשמח לקבל הערות והארות בכל עניני הספר.

חַי כַּר וְעַמּוּ!
- מכון מֵשֶׁנַּת הַצֵּל"ח -

MishnasHatzlach@gmail.com

לקבלת גליון השבועי על פרשת השבוע נא לפנות למייל הנ"ל

כל הזכויות שמורות

מצות ליל הסדר

סיפור יציאת מצרים

הטעם שצריך להזכיר מלכות, קריאת ים סוף, ומכת בכורות נראה לענ"ד, אם חיוב זכירת יציאת מצרים הוא מקרא ד"למען תזכור" [דברים טז, ג], לא סגי בזכירת יציאת מצרים גרידא, אלא צריך להזכיר מכת בכורות גם כן, וכן הוא בירושלמי [פ"א ה"ו] שצריך להזכיר מכת בכורות, וז"ל הירושלמי, והוא מועתק מהתוספתא ריש פרק ב, צריך להזכיר יציאת מצרים באמת ויציב, רבי אומר צריך להזכיר בה מלכות^א, אחרים אומרים צריך להזכיר בה מכת בכורות וקריעת ים סוף, עד כאן לשון התוספתא.

והנה, מה שצריך להזכיר מלכות, נראה לענ"ד שזהו בכלל גאולת מצרים, על דרך שאמרו במגילה [יד, א] בשלמא התם הללו עבדי ה' ולא עבדי פרעה וכו', נמצא שיצאנו מעבדות פרעה ונעשינו עבדי ה' ונקרא הקב"ה מלכנו.

וקריעת ים סוף, אז נגמר יציאת מצרים, כי מתחלה לא יצאנו לחלוטין כי אמרו [שמות ה, ג] דרך שלשת ימים וגו'.

אמנם מכת בכורות נלע"ד שהטעם, דבהאי קרא כתיב מצות אכילת פסח ומצה^ב, וכתיב "כי בחפזון יצאת וגו' למען תזכור" וגו', ופירש רש"י שם [דברים טז, ג] בחפזון וחפזון זה של מצרים היה שנאמר [שמות יב, ג] "ותחזק מצרים" וגו'. וכל חפזון זה של מצרים היה ע"י מכת בכורות שאמרו [שם] "כולנו מתים", וזכירה זו הוזהר הכתוב לזכור, וא"כ צריך להזכיר מכת בכורות, וכן באמת אנו אומרים באמת ויציב "כל בכוריהם הרגת", ובאמת ואמונה "המכה בעברתו כל בכורי מצרים" וכו'.

[צל"ח ברכות יג.]

בין לרבנן ובין לראב"ע חייבין להזכיר יציאת מצרים בלילות ולא נחלקו אלא בדרש של הפסוק 'למען תזכור'

בגמרא מסכת ברכות [יב: במשנה]: מזכירין יציאת מצרים בלילות, אמר רבי אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא, שנאמר "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך", "ימי חיך" הימים, "כל ימי חיך" הלילות, וחכמים אומרים, "ימי חיך" העולם הזה, "כל" להביא לימות המשיח.

הרי"ף והרא"ש לא הביאו משנה זו ולא כל הנאמר אח"כ בגמרא, ודבר זה יתבאר לקמן בדברינו בסוגית הגמרא [בצל"ח שם יג, א ד"ה ולפמ"ש, הובא להלן] וכן דעת הרמב"ם בחיבורו. ואמנם דרכו בפירוש המשנה בכל מקום שיש מחלוקת במשנה להכריע במקומו הלכה

כדברי מי, וכאן בפירוש משנתינו לא הזכיר שום הכרעה להלכה. ולכן נראה לענ"ד לשום לב אם יש כלל פלוגתא לדינא בין התנאים בזה. והנה לפי פירושו של הברטנורה דהאי ולא זכיתי דקאמר ר' אלעזר בן עזריה הוא לשון ניצוח, שלא היה יכול לנצח את החכמים עד שדרשה בן זומא^א, אם כן מכלל דפליגי חכמים וס"ל שאין מזכירין יציאת מצרים בלילות.

אבל רבינו הגדול בפירוש המשנה פירשו לשון זכות, שלא זכה לדעת הרמז שנרמז בכתוב חיוב זכרון זה בלילות, וא"כ איכא למימר שבגוף הדין אין בו שום פלוגתא, ורישא דמשנתינו מזכירין יציאת מצרים בלילות הוא מאמר מוחלט ואין בו פלוגתא, אלא שר' אלעזר בן עזריה רצה לעמוד על הדבר זה מאיזה מקרא למדוהו, ולא זכה לזה עד שדרשה בן זומא מקרא דכל ימי חיך, ועל זה נחלקו חכמים שמוזה אין ראייה, אבל אע"פ כן הדין דין אמת. ולכן לא הוצרך רבינו הגדול בפירוש המשניות להכריע שום הלכה.

ובפירוש האי קרא כל ימי חיך וגו', אם כדברי בן זומא או כדברי חכמים, אין לזה עסק להכריע בפירוש המשנה, כי הוא הלכתא למשיחא אם יזכירו לימות המשיח יציאת מצרים או לא. ובדברינו בגמרא יתבאר אם הלכה בזה כדברי בן זומא או כרבנן.

ועכ"פ בגוף חיוב זכירת יציאת מצרים בלילות לפי פירושי הנ"ל אין בזה מחלוקת, ולכן פסק רבינו בחיבורו פרק א' מקריאת שמע [הלכה ג] שקורין פרשת ציצית בלילה מפני שיש בה זכרון יציאת מצרים, ומצוה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה שנאמר "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך" עכ"ל רבינו. ואמנם אע"פ שהביא קרא הזה, לדעתי אין בזה הכרע שסובר כבן זומא דדרשינן "ימי חיך" הימים ו"כל" לרבות הלילות, אבל הביא קרא זה להביא ראייה שמצוה להזכיר יציאת מצרים, דבדבר זה לא נחלקו חכמים ובן זומא, דעיקר מצות יציאת מצרים מהך קרא ילפינן.

[צל"ח ברכות יב:]

ביאור למה לא מנה הרמב"ם זכירת יציאת מצרים במנין המצות ואמנם מה דתמיה לי טובא הוא, דעכ"פ לכולי עלמא מצוה לזכור יציאת מצרים בכל יום, למר ביום ולמר בין ביום ובין בלילה^ד, וזה מלבד סיפור יציאת מצרים בליל פסח שזה נפקא לן מ"והגדת לבנך ביום ההוא" [שמות יג, ח], ואין זה מצוה בכל יום רק בליל פסח בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, וזה נפקא לן מ"למען תזכור וגו' כל ימי חיך" ונוהג בכל יום.

ולפי"ז קשה לי בדברי הרמב"ם שכתב בתחלת הלכות קריאת שמע שהיא מצוה אחת, ובהלכה ג כתב, 'וקריאת שלש פרשיות הללו היא הנקראת קריאת שמע'^ה, וא"כ יש כאן שתי מצות, מצוה קריאת

ד. צ"ע שהרי לדברי רבינו כו"ע מודי דחייבין להזכיר יציאת מצרים בלילה, ואולי כוונתו בלי דבריו הנ"ל והיינו מש"כ 'ועכ"פ לכולי עלמא' היינו אף אם נאמר שנחלקו אם חייבין להזכיר יציאת מצרים בלילה. וצ"ע.

ה. ז"ל הרמב"ם שם: אף על פי שאין מצות ציצית נוהגת בלילה קוראין אותה בלילה מפני שיש בה זכרון יציאת מצרים, ומצוה להזכיר יציאת מצרים ביום

א. פירוש הפני משה: מלכות - מלכותו ואמונתו לעד קיימת, ומלכנו מלך אבותינו. ב. דברים טז, ג: לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך. ג. ז"ל: ולא זכיתי - לא נצחתי לחכמים. ודומה לו בש"ס בפרק בנות כותים [נה] לה. ב. בהא זכור ר' אלעזר לרבנן כלומר נצחם.

ובזה מיושב שלכאורה לא היה צריך כלל לומר שברכת המזון מצטרף לטובה, ודי היה באמרו כוס של ברכת המזון אינו מצטרף לרעה. ולפי מה שכתבתי נחא, שעדיין היה קשה על תרי כסא קמאי דהם זוגא. ובוזה מיושב מה שהיה קשה לתוספות [בד"ה רבא אמר וכו'], דהרי רבא גופיה קאמר וישמרך לרעה לא מצטרף וד' אין בהם משום זוגות. ולפי מה שכתבתי נחא, שעיקר תירוץ של רבא הוא על תרי כסא קמאי. ואפשר שנטעם זה רשמו התוספות דבריהם על סוף דברי רבא שאמר שאינו מצטרף לרעה, ולא רשמו על תחלת דברי רבא שמצטרף לטובה, וקל להבין.

[צל"ח פסחים קט:]

הביאו לו יין אחרי הקידוש בליל הסדר

בשולחן ערוך [או"ח סימן תפג סעיף א]: מי שאין לו יין בליל פסח, מקדש על הפת שמברך המוציא ובוצע, ומניח ידיו עליו עד שגומר הקידוש, ומברך על אכילת מצה, ואוכל, ואח"כ אוכל שאר ירקות ומסלק השלחן ואומר מה נשתנה וכל ההגדה עד גאל ישראל, ומברך על המרור, ואוכל, ואח"כ כורך מצה ומרור, ואוכל.

ואם אחר כך הביאו לו יין אחר שכבר קידש על הפת, נראה לענ"ד שיאמר ההגדה עד 'משיעבוד לגאולה' ולא יסיים 'נאמר לפניו הללויה', רק יתחיל ברכת 'אשר גאלנו' וגומר ויברך בורא פרי הגפן וישתה כוס ראשון, ואח"כ יאמר 'הללויה' וגומר כל חצי הראשון של הלל ויברך בורא פרי הגפן וישתה כוס שני, ואמינא טעם לזה, כדי שיאמר איזה שבח על כל כוס וכוס, ועיין במרדכי. ואף שכתב ההג"ה שם שסיפור הגדה הוא רק סיפור דברים ולכן קבעו גם חצי הלל עם ההגדה, היינו בעושה הסדר כסדרו ואמר קידוש על כוס ראשון, אבל בזה שלא קידש על הכוס, מוטב לחלק ההגדה עם ההלל לשני כוסות. [דגול מרובה שם]

אכילת מצה

שיעור המצות בליל הסדר - שיטת רבינו שנתקטנו הביצים. והואיל וחביבא מצוה בשעתה, ובלילה זו צריכין לאכול כזית מצה, וכן מרור, ולשתות מן ארבע כוסות רביעית של תורה, צריך אני לברר שיעור הכזית ושיעור הרביעית מה שעולה לדעתי שנתברר לי במופת שהוא שלא כדברי השלחן ערוך. כי באמת מבואר בשלחן ערוך [סימן תפז] ששיעור כזית הוא חצי ביצה.

ואמנם לפי שנתברר לי על פי מדידה שהביצות המצויות עתה בימינו, הנה הביצה שלימה שבזמנינו הוא רק חצי ביצה מביצים שבהם שיעורי התורה והמופת הזה, כי שיעור חלה הוא מ"ג ביצים וחומש [יו"ד שד"ס א], והתוספות יום טוב מדד שהוא פינט מדה ישנה שמצאתי כאן בבואי לפראג, ואני מדדתי ומצאתי שהוא פחות

פרשת 'שמע' והיה אם שמוע' דכתיב "בשכבך ובקומך" ומצות זכירת יציאת מצרים, וכן במנין המצות של רבינו מנה מצוה קנ"ז, מצוה לספר ביציאת מצרים בליל של פסח שנאמר "והגדת לבנך" וגו'. ומצות זכירת יציאת מצרים בכל יום שהיא מצות למען תזכור לא מנה כלל, וכעת לא ידעתי טעם לזה, ולא ראיתי למפרשי דבריו שנתעוררו בזה, וגם הסמ"ג והרמב"ן לא הזכירו מצוה זו.

ונתתי לבי לדבר זה, והדרנא בי, ויפה כיוונו שלא מנו מצוה זו במנין המצות, כיון שלא נאמרה מצוה זו בלשון צווי, דאם היה כתיב 'זכור את יום צאתך' וגו' היתה נחשבת מצוה לעצמה, אבל כיון דכתיב "למען תזכור" וגו' אדלעיל קאי, ונתינת טעם הוא למה דכתיב לעיל מיניה מצות אכילת פסח ואכילת מצה, ונתן טעם שעל ידי זה תזכור את יום צאתך וגו', וכן פירש רש"י שם בחומש [דברים טז, ג]: "למען תזכור" על ידי אכילת הפסח והמצה יום צאתך, עכ"ל רש"י.

ואף שממילא אנו למדים שזכירת יציאת מצרים כל ימי חיך היא מצוה, וכן הוא לשון הרמב"ם בפרק א' מק"ש הלכה ג, ומצוה להזכיר יציאת מצרים וכו', מ"מ אינו נכנס בכלל מנין רמ"ח מצות, וזה דומה למה שהשריש הרמב"ם בשרשי שורש חמישי, ואם כי יש לדחות שאינו דומה ממש, מכל מקום הענין מצד עצמו נכון הוא.

[צל"ח ברכות יב:]

ד' כוסות

ביאור דברי הגמ' דלא חששו משום זוגות בד' כוסות של ליל הסדר בגמרא מסכת פסחים [טז:]: ולא יפתחו לו מארבעה כוסות, היכי מתקני רבנן מידי דאתי בה לידי סכנה, והתניא, לא יאכל אדם תרי, ולא ישתה תרי, ולא יקנה תרי, ולא יעשה צרכיו תרי, אמר רב נחמן אמר קרא "ליל שמרים" [שמות יב, מב] ליל המשומר ובא מן המזיקין. רבא אמר, כוס של ברכה מצטרף לטובה, ואינו מצטרף לרעה, רבינא אמר, ארבעה כסי תקינו רבנן דרך חירות, כל חד וחד מצוה באפי נפשה הוא. ולכאורה יפלא, הלא בכל ליל שבת וליל יום טוב תיקנו רבנן כוס של קידוש, וגם ברכת המזון טעונה כוס, ובפרט להפוסקים שגם ביחיד טעונה כוס, ולמה לא היה קשה לו היכי תיקנו רבנן זוגא. ואי משום דשותה גם באמצע סעודה כמה כוסות, קשה, והלא גם בכאן יכול לשתות בין הכוסות הללו.

ולכן נראה, דודאי ידע שאין כוס של קידוש מצטרף לכוס של ברכת המזון, שהרי ברכת המזון הוא כמו היסח הדעת וסילוק, אלא שהיה קשה לו על השני כוסות הראשונים שהם זוגא ולא ישתה אדם תרי, וכן על שתי כוסות אחרונים, ורבא השיב לו שכוס של ברכה מצטרף לטובה, שאע"פ שהיה הפסק בינתיים הסעודה כולה, אפילו הכי מצטרף לטובה.

ובלילה, שנאמר 'למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך', וקריאת שלש פרשיות אלו על סדר זה היא הנקראת קריאת שמע.

ו. ז"ל הרמב"ם שם: השרש החמישי, שאין ראוי למנות טעם המצוה מצוה בפני עצמה, פעמים יבוא בטעמי המצות דמיון לאוין ויחשוב בהם שהם מכלל מה שיימנה ביחוד. וזה כאמרו [דברים כד, ד. ל"ח שנו] "לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה וכו' ולא תחטיא את הארץ". אמרו "ולא תחטיא את הארץ" הוא טעם לאסור מה שקדם כאילו יאמר כי אתה אם תעשה זה תרבה ההפסד בארץ. וכאמרו [ויקרא יט, כט. ל"ח שנה] "אל תחלל את בתך להזנותה ולא תזנה הארץ". שאמרו "לא תזנה הארץ" הוא טעם כאילו יאמר שטעם איסור זה כדי

שלא תזנה הארץ. וכן אמרו [ויקרא יא, מג. ל"ח קעט] "ולא תטמאו בהם ונטמאתם בהם" אחר זכור איסור המינים שנאסרה אכילתם ונתן טעם לזה ואמר "לא תטמאו באכילתם" כאילו הוא יספר כי עשות זה שהזהיר ממנו הוא טומאת הנפש. ז. ז"ל התוספות: רבא אמר כוס של ברכה אין מצטרף לרעה - אף על גב דרבא גופיה קאמר לקמן [ק, א] "וישמרך" לרעה לא מצטרף וד' אין בהם משום זוגות, תירץ רשב"ם דהיינו דוקא ממזיקין אבל לכשפים איכא למיחש. ח. הגהות הגאון רי"ש נאטאנאהן זצ"ל: כן מצאתי בתשב"ץ ח"ג שכתב לענין שיעור המקום שנתקטנו השיעורים, וכן מצאתי בספר המנהיג ה' פסח אות לה שהביצים נתקטנו.

אכילת מרור

דעת רבינו באיזה מרור יש לצאת ידי מצות מרור

כתב הגאון רבי אלעזר פלקס זצ"ל תלמידו של רבינו:

מה ששאלתני באיזה מרור יש לצאת ידי מצות מרור, כי רבו דעות בזה, ואיך אנו נוהגים פה פראג. אהובי תלמידי נר"ו, אין העת פנוי לבוא בפלפול כי אם להודיעך מה שהוא על זכרוני מפי סופרים ומפי ספרים וכו'.

והנה פה פראג שאינו מצוי בחג האביב לא צאטוג"א סאלא"ט ולא אינדיב"י והיו אוכלים קרי"ן כאשר הוא, ומעת אשר זרח עלינו שמשו של אותו צדיק רבינו הגדול מה"ר יחזקאל סג"ל לנדא נ"ע הנהיג את בני עירו לאכול קרי"ן השחוק, וכן נוהגים עד היום כל מופלגי תורה חכמים וסופרים.

וחדשים מקרוב כבדני הרב הגאון הגדול המפורסם מה"ר יעקב נ"י אב"ד ור"מ בק"ק ליסא ספריו היקרים ספר חות דעת על יורה דעה וספר מעשה נסים על הגדה של פסח, וראיתי בספר מעשה נסים שם וז"ל, נראה לי דאסור למלול קרי"ן, והמולל ואכלו אינו יוצא בו משום מרור, דהא בברכות דף לה ע"ב אמרינן מחלוקת אמוראים בשלקות אי מברך שהכל או בורא פרי האדמה, ואמרינן התם דבמחלוקת שנוי אי יוצא במצה שלוקה, ודחי דשאני מצה דבעינן טעם מצה, וכן פריך התם ממרור כבוש ושלוק, ודחי ג"כ שאני התם דבעי טעם מרור, אלמא דכל דחשיב שינוי לענין ברכה שמברכין שהכל בודאי אינו יוצא משום מרור, רק דהש"ס אמר שאפי' במקום דלא חשיב שינוי לענין ברכה, מ"מ לא נפיק ידי מרור, דבמרור בעינן טעם מרור שלא ישתנה הטעם מרור מבריתו כלל, ובדף לט ע"א אמרין, הני גרגלידי דליפתא, פרמיניהו פרימא" רבא בורא פרי האדמה, פרימא זוטא, שהכל, וכתב הרשב"א בחדושו (לח, ב) בד"ה קבע עולא לשבשתיה הטעם דסובר דאיפגם טעמא קצת, ולדבריו דחשיב שינוי טעם לענין ברכה שמברך שהכל ודאי דלא יצא ידי מרור.

לתלמידים טרחתי ומדדתי אצבע של אדם בינוני שבזמנינו נגד רוחב ז' שורות בינונים שבזמנינו ומצאתי מכוונים ממש עדיין כמו שהיו בימי הרמב"ם פ"ט מס"ת [ה"ט] ועשיתי קנה מדה ארכו ו' אצבעות ושבע תשעיות מהנ"ל כמ"ש רמב"ם פ"ו מבכורים [ה"טו] [ובר"ן פרק ערבי פסחים נדפס שבז' ומייתי ליה דרכי משה באו"ח סי' תנ"ו בשבוסו וצריך להגיה שם כמ"ש רמב"ם בפ"ו מבכורים בדרך הראשון עיין שם] כי חשבונו של הרמב"ם מדוקדק מאוד וכמ"ש גם כן בסוף ספר חוט השני, ואח"כ עשיתי כלי ארכו ורחבו וגבהו בקנה מדה הנ"ל העולה בתשבורת ש"א ושליש אצבע והוא מחזיק ט"ו זיידל עסטרייכער, ומים שהפילו מ"ג ביצים אינו אלא יותר משבעה זיידליך נמצא נתקטנו הביצים בחצי ערכם... והלום ראיתי בתשובה מאהבה חלק יו"ד סי' שכ"ד שכתב שהגאון צ"ח ז"ל ארוך בדורו היה ואין ללמוד מאבריו, והא ליתא דהרי מדדתי ע"פ ז' שעורים בינונים כנ"ל... לכן נ"ל להלכה ולמעשה כמ"ש הגאון בצ"ח דהכלי המחזיק מים שנפלו ממ"ג וחומש ביצה יטול חלה בלא ברכה, ומה שמפלים פ"ו וחצי ביצה יברך, ורביעית לכל דברים הנצרכים הוא כלי המחזיק מים הנופלים משלשה ביצים, ואמנם הזיתים נשארו בשיעור חצי ביצה בינונית שבזמנינו, וכן שיעור אתרוג הוא כביצה שלנו, וכן אכילת יח"כ לחולה שיש בו סכנה הוא פחות קצת מכותבת שלנו שהוא פחות מביצה שלנו.

ועל דברי רבינו זצ"ל כאן התבסס החזון איש זצ"ל בקונטרס השיעורים שלו לגבי שיעורי התורה [ראה בקי הנ"ל עמוד 115 ועוד].

י. ראשי לפתות [רש"י].

יא. לחתוך לחתיכות קטנות [רש"י].

מפינט, ושוב עשיתי כלי המחזיק שבע אגודלים פחות ב' תשיעית באורך ורוחב ורום מרובע שהוא שיעור חלה המפורש בשלחן ערוך ביורה דעה סימן שכד, והוא על פי חשבון של שיעור מקוה, והכלי זה מחזיק מעט יותר משמנה זיידליך שהוא שני פינט, ואם כן שני שיעורי חלה מכחישים זה את זה, ושניהם הלכה למשה מסיני, כי שיעור מ"ג ביצים וחומש הוא הלכה למשה מסיני, וכן שיעור מקוה הוא הלכה למשה מסיני.

ועל כרחק שנשתנה בזמנינו, או שהאגודלים נתגדלו והמה גדולים יותר מהאגודלים שהיו בימי התנאים, או שהביצים נתקטנו והמה בזמנינו קטנים ממה שהיו בימי התנאים. וידוע שהדורות הולכים ומתמעטים ואי אפשר שאגודל שלנו גדול יותר מאגודלים שהיו בימי חכמי ש"ס. ועל כרחק הביצים בזמנינו נתמעטו. ולכן אני מזהיר, שעל פינט קמח יקח החלה בלי ברכה, כי לא באתי להקל על שיעורא של התוספות יום טוב, אבל ברכה לא יברכו עד שיהיה שני פינט קמח מחוקים ומעט יותר.

וכיון שנתברר שהביצים שלנו נתקטנו על מחציתם, אם כן שיעור זית שהוא חצי ביצה הוא כביצה שלנו, וכזה אשער באכילת מצה ומרור בכל שיעורי התורה. ושיעור רביעית של תורה על פי מדה זו הוא יותר מרובע זיידל של הזיידל הישן שמצאתי פה ק"ק פראג, ובזיידל יש ג' רביעית ומחצה מרביעית של תורה לערך, ופורתא לא דייקנין לחומרא.

[צל"ח פסחים קטז:]

מי שאירע לו אונס ולא אכל מצה קודם חצות לא יברך על אכילת מצה ונראה דמי שאירע לו אונס שלא יכול לאכול פרוסת המוציא עד חצות, לא יברך על אכילת מצה, דספק ברכות להקל, ואם החשיך לו עד סמוך לחצות יקדש וישתה כוס ראשון ויטול ידיו ויברך המוציא ועל אכילת מצה ויאכל, והגדה יאמר אחר כך, ועיין לקמן סימן תפג [מונא לעיל], אלא שכאן יברך גם על המרור תיכף קודם חצות קודם אמירת הגדה.

[דגול מרבבה או"ח סימן תעז]

ט. הגהת הברוך טעם: יעויין בספר פרי מגדים יו"ד סי' מד במשבצות זהב סי' יב, ובמעשה דמנעצא המובא בש"ך [סי' ס"ק יב] שהכשירו כולי' שהקטינה כיון שראו שהיה כענבה, נראה דכל השיעורים לפי העת והזמן, דהא הראב"ן בעצמו כתב שם שבארץ ישראל היו הענבים גדולים, והאיך ידעו במנעצא לשער כענבה. [וכ"כ באמרי ברוך ליו"ד שם].

וראה עוד מש"כ רבינו בשו"ת נודע ביהודה מהדו"ק או"ח סי' לו-לח. ובשו"ת תשובה מאהבה [סי' קכא] באריכות בענין זה. ובתשובה מאהבה ח"ג גליון יו"ד סי' שכד כתב: "ולענ"ד מ"ו הגאון נ"ע חשב לפי אגודל שלו והוא היה ארוך בדורו משכמו ומעלה גבוה מעל כל גבוהים ואגודלו היה כפול משל אדם בינוני כנודע לכל מי שהיה זוכה להכירו, וכדברים אלה אמרתי למורי ורבי והיה מנענע בראשו ושחק". ובשו"ת חתם סופר [או"ח סי' קנז] כתב על זה: "ראה ראיתי בספרו של צדיק עתק הגאון צ"ח פרק ערבי פסחים, דטרח ומדד שיעור חלה על פי שיעור של הרמב"ם פ"ו מבכורים [הלכה טו] שהוא עפ"י חשבון מ' סאה למקוה, ושוב מדד שיעור חלה עפ"י מה שהפילו מ"ג ביצים מן המים כמ"ש בטור שו"ע או"ח סי' תנ"ו, והיה הכלי הראשון מחזיק שני פעמים כפי שיעור הזה, על כן שפט הגאון ז"ל שעל כרחק הביצים נתקטנו במחצית ממה שהיו בימים הקדמונים, וא"כ כל שיעור חלה רביעית שאנו משערים ביצה ומחצה, וכן שיעור חלה של מ"ג ביצים, וכן אכילת חזית מצה ומרור שאנו משערים כחצי ביצה והכל הוא הטעאה וצריך להיות בכפל. והן עתה מצאתי בספר בית אפרים בחלק שו"ת סי' ט"ז ד"ה ומצאתי וכו' עיין שם היטב, והנה נאמנים כל דברי חכמים ואינו ח"ו כאותו תלמיד שאמר רשב"ג אילו לא ראיתי לא האמנתי, מלגלג על דברי חכמינו, חלילה לי מזהרה אחר מעשיהם, מ"מ יגדיל תורה ויאדיר ולהראות הלכה

והרא"ש מהני גרגלידי דליפתא, ועיין מה שכתב מורי ורבי הגאון נ"ע בצל"ח שם [לט. ד"ה פרמי], ובהא נחתי ובהא סלקי, אם אין לאטוג"א סאלא"ט, יש ליקח אינדיב"י ואם שניהם אינם מצויין יש ליקח קרי"ן השחוקי².

[שו"ת תשובה מאהבה ח"ב הגהות שו"ע סי' תעג]

הפסח

מנהג רבינו לומר הלל בבית המדרש בליל הסדר

כתב תלמיד רבינו הגאון רבי אלעזר פלקס זצ"ל:

הנה ראיתי ממורינו ורבינו הגדול מוה"ר יחזקאל סג"ל לנדא אב"ד ור"מ נשמתו בנן עדן עליו שינה לעצמו כמה נוסחות ומנהגים כמנהג ספרדיים... וכן היה גומר הלל בליל פסח אחר התפלה בבית הכנסת, ואנו אין נוהגין כן כאשר העיד הרמ"א באורח חיים [סי' תפו ס"ד] וכיוצא בהן הרבה מאד, עם כל זה מעולם לא עלה על לבו הטהור ועל לבו הצבור שינהגו כוותיה.

[שו"ת תשובה מאהבה ח"א סי' צ]

הלל בליל פסחים עד חצות

במתני' ברכות [ב, א]: ולא זו בלבד אמרו, אלא כל מה שאמרו חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר; הקטר חלבים ואברים מצותן עד שיעלה עמוד השחר, וכל הנאכלים ליום אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר, אם כן, למה אמרו חכמים עד חצות, כדי להרחיק אדם מן העבירה. ובגמרא שם [ט, א]: הקטר חלבים וכו' ואילו אכילת פסחים לא קתני, ורמינהו, קריאת שמע ערבית והלל בלילי פסחים ואכילת פסח, מצותן עד שיעלה עמוד השחר. הנה ברומיאה שהתחיל למירמי לא הזכיר קריאת הלל, שהיה לו לומר ואילו אכילת פסחים וקריאת הלל לא קתני ורמינהו וכו'. ואין לומר דעל קריאת הלל היה אפשר לתרץ דמשנתנו לא חשבה רק מצות שהם של תורה, משא"כ קריאת הלל שהוא רק מדברי סופרים, דאכתי לרב יהודה דס"ל לקמן [פסחים כא, א] דקריאת שמע הוא מדרבנן מאי איכא למימר, דלדידיה הודא קושיא לדוכתא למה לא חשבה משנתנו קריאת הלל בליל פסח, ולא עוד אלא שבזה לא היה משני מידי, דבהלל לא אשכחן דפליגי רבא"ע ור"ע.

וצריך לומר דקריאת הלל לאכילה פסח שייך, וכמו ששנינו בסוף פרק ט דפסחים [צה, א] וטעון הלל באכילתו, ולראב"ע גם קריאת הלל הוא רק עד חצות, וכן כתב הרשב"א בחידושו [ד"ה ורמינהו] שהלל בלילי פסחים הוא עד חצות. ועיין בשולחן ערוך סימן תעז סעיף א בהג"ה³.

[צל"ח ברכות ט]

ואפילו למאן דפליג התם, היינו מטעם דאמר התם דהא דפרמינהו כי היכי דנמתיק טפי, והיינו מטעם שכתב הרשב"א שם משום דנשתנה לעילוי לא מפסיד הברכה, אבל לענין מרור, כל שנשתנה ממיררתו, אם נשתנה שאינו מר כל כך כמו בראשונה מכ"ש דלא יצא.

ואין לומר דוקא גרגלידי דליפתא אישתני טעמו משא"כ בשאר דברים, דמנין לנו זה, ואדרבה עינינו רואות דהמליה מבטל טעם המרירות, דהא בשביל כך מוללין אותו, ועוד דבשלוך וכבוש במרור דאינו יוצא כתב הרשב"א משום דאיפגם טעם מרירותו, ועינינו רואות שע"י המליה מייפגם יותר ויותר הטעם מרירות ממה שנפגם ע"י כבישה במים מעת לעת, ועיקר שינוי טעם דקפיד בש"ס היינו שנשתנה טעמו ממכות שהיה מעיקרו, אף דעדיין יש בו טעם מר, תדע דהא קרי"ן הכבוש מר יותר משאר מרורים הנזכרים במשנה, אלא העיקר כל שנשתנה טעם מרירותו אינו יוצא עכ"ל.

ואף כי דברי פי חכם חן, עם כל זה אמרתי לאשר ולקיים דבריו של גדול העולם מורי ורבי הגאון נ"ע, כי שאני כבישה דבטל טעם המרור לגמרי, כי כבישה היינו בחומץ כפירוש רש"י [פסחים עו, א] אז בטל כל טעמו של מרור, אבל בכבישה מעת לעת במים, עדיין נשאר טעם מר ויוצאים בו, ואף הפוסקים דלא קיימא להו כרש"י אלא כבוש היינו מעל"ע במים, היינו לענין איסור פליטה, אבל לענין מרור כולן שוין לדינא דלא הוי כבוש אלא בחומץ כמו שהאר"ך בעל חק יעקב [סי' תעג ס"כ כ] וכן הסכים על ידו איש האלהים קדוש בעל ברכי יוסף [שם, ובשער יוסף הוריות ב, ב].

ויותר מזה מצאתי בשו"ת פנים מאירות [חלק שני סי' קיו] דאפילו אם גם במרור כבוש היינו מעת לעת במים, עם כל זה יוצאין בקרי"ן ששרוי מעל"ע במים שכתב וז"ל, תמכא מה שאנו קורין קרי"ן עינינו רואות בחוש אף ששרוי כמה ימים במים עומד בטעמו ובחריפותו ומרירותו ואין הבישול השרוי מבטל שם המרור ממנו, וכן איתא במסכת ברכות [לה:], דמשני שאני התם דבעינן טעם מרור וליכא, משמע אי אית ליה טעם מרור במלתיה קיימי, וכן במס' פסחים דף לט ע"ב בברייתא דאין יוצאין לא כבושים ולא שלוקים.

כללו של דבר, כל שיש בו טעם מרור יוצאין בו וכו', ולא לחנם נקט האי כללו של דבר אלא לארזי אתי דאף כבוש בכל מקום י"ל דכולל אפי' במים, מ"מ אם אנו רואים דאף שכבושים במים יש לו טעם לא בטל שם מרור מיניה וכו' עיין עוד שם.

עכ"פ כל שנשאר בו טעם מרור כל שהוא יוצא ידי מרור, ולענין ברכה לדינא לא נשתנה בין פרימא רבא לזוטא כמבואר בשולחן ערוך או"ח [סי' רה] ולהרי"ף והרמב"ם והרא"ש לא גרעו גרגלידי דליפתא ממאי דליפתא דקיימ"ל כרב פפא, ולכן לא העתיקו הרי"ף והרמב"ם

כתיקונה ואין לפקפק בדבר. וכמדומה לי ששמעתי שמחותני הגאון החסיד המפורסם מוה"ר חיים צאנזר זללה"ה היה מקיים מצוה זו בקריין מלול, וידוע שהיה אדם גדול בתורה וחסיד בכל מעשיו, וגם מקרוב ראיתי בספר שו"ת תשובה מאהבה ח"ב מעיד על רבו הגאון המפורסם מופת דורינו מאור הגולה מוה"ר יחזקאל סג"ל לנדא ז"ל בעהמ"ח נודע ביהודה שהיה נוהג כן ע"ש, ולכן נראה שאין להחמיר בזה כי הוא חומרא דאית ליה קולא, שענין יקשה לקיים המצוה כראוי לאכול כזית וללעס ולטונו בשניי, משא"כ כשהוא שחוק ומלול כאשר החוש יעיד על זה.

יג. ראה מש"כ בענין זה הגאון רבי אלעזר פלקס זצ"ל בשו"ת תשובה מאהבה [ח"ב סי' רסד].

יב. וכ"כ הגאון בעל בית אפרים בשו"ת או"ח [סי' מג] וז"ל בתר"ד: "וראיתי בשו"ת פנים מאירות ח"ב סימן קי' דדוקא בשאר ירקות אין יוצאין ככבוש במים מעל"ע, אבל בתמכא שקריין קרין שאנו רואין בחוש שאעפ"י ששרוי כמה ימים עומד בטעמו וחריפותו ולא בטל שם מרור ממנו וכו', ומכלל דבריו אתה למד, דלדידיה הדבר פשוט דשפיר יוצאין בקריין שחוק, דמ"ש ככבוש שיש לו טעם מר כבתחלה נראה דלאו דוקא נקט, דודאי מבטל קצת אם יהיה כבוש, אך כיון שעכ"פ טעמו מר הרבה בשביל דאמעיט חורפיה קצת אין קפידא, ועכ"פ לענין קריין מלול, כל שעדיין לא נתבטל המרירות ממנו כאשר עינינו הרואות שגם אחר שמוללין אותו אם אינו עומד מגולה זמן הרבה עדיין הוא חריף הרבה שפיר יוצאין בו וכו', ופוק חזי מה עמא דבר, שכבר נהגו רבים מאנשי מעשה לאכול מרור מלול שהוא נקל יותר ואינו מזיק כ"כ ויכול לאכול ממנו כזית שלם ולקיים המצוה

פירושים על סדר ההגדה

שמחה באמירת ההגדה וקיים מצות הלילה

בחג הפסח ראוי לשמוח מאוד

החג הקדוש הבא עלינו לטובה ראוי לשמוח בו מאוד, כי בו יצאנו לחירות מעבודה קשה, עבודת הגוף ועבודת הנפש, והקב"ה בעצמו ובכבודו נגלה עלינו, ולא את אבותינו הוציא כי אם אותנו, וראוי לגמור ההגדה וההלל בשמחה שלימה, שמחת הנפש, ולקיים כל המצות לשמחה. והנשים יזהרו בארבע כוסות, וביחוד שתי כוסות האחרונות שלא ירדמו בשינה.

מצוות החג מגינות עלינו

ובזכות המצות הללו נהיה בטוחים, כי הקב"ה יציל אותנו גם עתה מכף כל הקמים עלינו, שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותינו, ובפרט בעתות המלחמה, ועל מי לנו להשען כי אם על אבינו שבשמים, שהקב"ה הצילנו ויצילנו מידם, וכדאי הוא החג הקדוש הזה שיגן עלינו, ונזכה לקיימו ככל חוקותיו ומשפטיו.

[דרוש מט אות ל]

ראוי לקיים מצות החג בשמחה ולומר ההגדה במתינות

זה ראוי שיתן כל אדם אל לבו בשעת אמירת ההגדה, אשר עלינו לשבח לאדון הכל שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלה, וכמה מהראוי להיזהר בכל המצות התלויות בחג הזה לקיים הכל מאהבה, ולהזהר שלא יכשלו חס ושלום בשום איסור, ובפרט באיסור חמץ שהוא במשחו, ולהגיד ההגדה בשמחה ובאהבה רבה, לא כחותה על הגחלים. ואפשר שהמה עושים על שם הפסוק [דברים ד, כ] "ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים", ודרשו רבותינו ז"ל [מדרש תהלים קז], כזהבי הזה שהוא פושט ידו לתוך האש. כי היתה האש מלהטט סביבותינו במצרים, ואילו חס ושלום עוד רגע, היתה נשמתנו נשרפת וכלה בתוך הטומאה, ועל שם זכר האש הוא אומר ההגדה כחותה על הגחלים.

ע"י אמירת ההגדה כראוי מתפאר ה' בעמו וע"י מתקרב הגאולה

אבל לא כן ראוי להכיר בטובת הבורא יתברך שמו ויתעלה זכרו, שהגביר חסדו עמנו יותר מכל האומות שעל פני האדמה, וכמאמר הכתוב [דברים ד, לה] "או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי", וראוי לשבח על זה בכל לב. ואז הקב"ה משתבח ומתפאר בעם קדושו בפני כל פמליא של מעלה", ראו איך הם מכירים בטובה ומשבחים, ראויים הם גם עתה לעשות עמהם נפלאות כימי צאתם מארץ מצרים, ושירו לו שיר חדש, וזה מקרב הגאולה, מה שאין כן כשאין ישראל נותנין לב על טובת הבורא אשר בכל יום ויום עושה, אז אינם ראויים חס ושלום לגאולה, כי הקב"ה אומר, לא אעשה עמהם בטובה והם אינם מכירים בטובתי.

[דרוש נב אות ב]

קיום המצוות צריך להיות בפשטות כדי לקיים מצות המלך

ולכן דבר זה צריך כל אדם ליתן אל לבו, להשמר מהעבירות ולקיים המצוות כתיקון, ועיקר הכוונה בקיום המצוות לקיים מצות המלך מלכו של עולם, ואין אנו אחראין לבקש טעם וכוונה, ואנחנו עושים מאמרו של הקב"ה, והקב"ה בשמים ממעל עושה מה שראוי להעשות על ידי כל מצוה ומצוה. וגם מצות פסח מצה ומרור אלמלא שנתפרש בתורה [שמות יב, כז] ואמרתם זבח פסח הוא אשר פסח וגו', ומצה ומרור איתקש לפסח [קידושין לו, ב], וגם בהם נאמר [שמות יג, ח] "והגדת לבנך" וגו', לא היינו אחראין לומר שום טעם. [דרוש נה אות יג]

יש לקיים מצוות החג באהבה ובשמחה

למצות היום אני חוזר, שראוי מאד לשמוח בחג הזה, כי בו יצאנו מעמקי טומאת מצרים, והמקום ברוך הוא קרבנו לעבודתו להיותינו עם סגולתו, ולעשות כל מצות הפסח ככל חוקתו באהבה, ובפרט סיפור יציאת מצרים בשבח והודיה ובקול רנה, והשמחה הוא שמחת הנפש. ולהזהר באכילת מצה ומרור, ובפרט מרור שיאכל כזית, ובאכילת אפיקומן להיות החכם עיניו בראשו שלא למלא בטנו בסעודתו כדי שלא יאכל האפיקומן אכילה גסה".

[דרוש נה אות יז]

מצות ליל הסדר סגולתן עצומה

המצות הנהוגות בליל פסח סגולתן עצומה מאוד, ורוב התורה נאמר בה יציאת מצרים, ובנסים ובנפלאות שעשה עמנו בהוציאנו ממצרים הכרנו אמונה שלימה מציאת האחד המיוחד והשגחתו בכל העולמות ועוצם יכולתו, וראוי לקיים המצות בכוונה שלימה, ולהודות ולהלל לשמו הגדול בכוונה שלימה, ולא להיות מצות אנשים מלומדה.

[דרוש נא אות יא]

וכל זה [כל החסדים שנזכרו ב'כמה מעלות טובות'] ראוי לתת אל לבו לשבח את המקום בלב שלם ובשמחה, ובפרט אמירת ההגדה וקיום מצות לילי פסחים, הכל לשם שמים באהבה רבה. והקב"ה ברחמי יעשה עמנו נפלאות כמו צאתנו מארץ מצרים, ומהרה נזכה לעלות להר קדשו מכון שבתו ולקיים מצות הפסח ככל חקתו, לשנה הבאה בארעא דישראל, אמן כן יהי רצון.

[דרוש נג]

קדש ורחץ

יש לדקדק מדוע הקדים בעל ההגדה קדש לרחץ

קדש ורחץ. הנה בכל מקום שנאמר קדש היינו 'קדש עצמך במותר לך', ואם כן איך אמר אחר כך ורחץ, דהיינו לרחוץ מגילולי מעשים הרעים, וכמו שאמר ישעיה הנביא עליו השלום [ישעיה א, טז] "רחצו

יז. ראה שו"ע או"ח תעו, א ברמ"א, ובמגן אברהם סק"ב.

יח. ראה יבמות כ, א. ועי' כלי יקר פרשת קדושים.

יד. ראה זוה"ק בא מ, ב.

טו. ראה דרשות נודע ביהודה דרוש ה [אות יא-יד] מה שהאריך רבינו בזה. טז. והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים. ופירש רש"י: 'בעבור זה' - בעבור שאקיים מצותי, כגון פסח מצה ומרור הללו.

כרפס יחץ

כרפס יחץ. במסכת פסחים [קיד, א]: הביאו לפנינו מטביל בחזרת עד שמגיע לפרפרת הפת, הביאו לפנינו מצה וחזרת וכו'.²¹ ובגמרא [שם, ב]: אמר ריש לקיש, זאת אומרת מצות צריכות כוונה, דכיון דלאו בעידן חיובא דמרור הוא דאכיל ליה, בבורא פרי האדמה הוא דאכיל ליה, ודלמא לא אכיון למרור, הלכך בעי למיהדר ולאטבולי לשם מרור, דאי סלקא דעתך מצות לא בעי כוונה, למא לך תרי טיבולי וכו'. וכתבו התוספות שם [ד"ה זאת אומרת]: ריש לקיש סבר דמתניתין סתמא קתני, ומיירי אפילו יכול למצוא שאר ירקות אין לו לטרוח אחריהם וכו', ודחי ליה, דמצות אין צריכות כוונה, ומהדרין אשאר יקא משום הכירא, ומתניתין קמ"ל היכא דליכא שאר ירקות אלא מרור בעינן תרי טיבולי, כדי לאכול מרור כמצותו ומשום הכירא.

אף שמצוות צריכות כוונה יש להדר אשאר ירקות כדי לצאת ידי כולם והנה אנן מהדרין אשאר יקא²², ומוזה היה נראה לכאורה דמצוה אין צריך כוונה, אבל התוספות הוכיחו דמצות צריכות כוונה, משום שבדף קטו [עמוד א] איכא פלוגתא, היכא דליכא אלא חסא מאי, אמר רב הונא, מברך מעיקרא אמרור בורא פרי האדמה ואוכל, ולבסוף מברך עליה על אכילת מרור ואוכל, מתקיף לה רב חסדא, לאחר שמילא כריסו ממנה חוזר ומברך עליה, אלא אמר רב חסדא, מעיקרא מברך בורא פרי האדמה ולא אכילת מרור, ולבסוף אוכל חסא בלא ברכה, בסורא עבדי כרב הונא, רב ששת בריה דר' יהושע עביד כרב חסדא, והלכתא כוותיה דרב חסדא, ר' אחא בריה דרבא מהדר אשאר ירקי לאפוקי נפשיה מפלוגתא. וכתבו התוספות [שם קטו, א] בד"ה מתקיף, נראה דרב חסדא נמי סבר כריש לקיש דבעי כוונה, ואף על פי כן סבר דאין נכון לברך בטיבול שני, כיון שכבר מילא כריסו, דאי סבר אין צריך כוונה, הוה ליה למימר, בהדי דנפיק בטיבול ראשון איך יברך בטיבול שני ברכה לבטלה וכו', וסתמא דמסדר הש"ס סבר הכי, מדאיצטריך לפסוק כרב חסדא, עיין שם בתוספות.

ואני מוסיף, דגם רב אחא בריה דרבא סבר הכי, מדאיצטריך למיהב טעמא למהדר אשאר ירקי לאפוקי מפלוגתא, ואי מצות אין צריכות כוונה, אין כאן פלוגתא, דלמאן דאמר אין צריכות כוונה פשיטא שלא יברך בטיבול שני.

[דרוש נד אות ג]

רמז בסימני הסדר

רמז בסימני ההגדה

והשתא בא בעל האגדה ואמר, אמרתי קדש, דהיינו שיעשה המצוה לשם שמים, לשמה, ואז ורחץ דהיינו לבטוח בבוראו, והרי כרפס דמהדרין אשאר ירקי, מכלל דאין הלכה כריש לקיש, ואם כן מצות אין צריכות כוונה, ואף על פי כן מחשב מצוה, לזה אמר יחץ, מה דמהדרין אשאר ירקי הוא לאפוקי נפשיה מפלוגתא דרב הונא ורב

הזכו הסירו רוע מעלליכם" כו', ואם כבר התקדש במותר לו, שזה כבר מעלה גדולה לחסידות ושלמות, איך אמר אחר כך ורחץ, דמשמע שעדיין מטונף בטינופי המעשים המכוערים.

רק אחר שאדם מתחיל לתקן מעשיו הוא משים לב לעונותיו

אמנם עבר אדם עבירה ושנה בה הותרה לו, ואמרו רבותינו ז"ל [יומא פו, ב], שנעשית לו כהיתר, לפי שכבר נתגבר כח היצר על כח השכל האלהי שבקרב, ורשעים יצר הרע שופטן [ברכות סא, ב], ואם כן מתחלה כשאדם נותן לב על ידי מוכיח או יסורים לפרוש ממעשיו הרעים, דומה בעיניו למידת חסידות ושהוא מקדש במותר לו, לפי שכבר נעשה בעיניו כהיתר, אמנם על ידי מה שמתחיל לפרוש ממעשיו כבר הוחלש כח היצר הרע, ונתגבר כח השכל ושפע האלהי, ונפקחו עיניו ויודע שבאמת הוא מטונף בטנופי העבירות, ואז שייך לומר ורחץ.

[דרוש נד אות א]

אין לפחד מאותות השמים וכ"ש מאותות הארץ

עוד יש לומר, דהנה כתיב [יזמיה, ב] "מאותות השמים אל תחתו", וקל וחומר שאין לנו לירא מאותות הארץ, שהוא יסוד שפל מאד נגד ערך גשם השמים, שהוא כגובה שמים על הארץ כן גבהו בערך המעלה השמים מן הארץ. והטעם שכתב "אל תחתו", לפי ש"גדול מעל השמים חסדך" כתיב [תהלים קח, ה], ואם כן חסדי ה' אשר עלינו תמיד הוא לשדד המערכות, כאשר עשה לעינינו בגאולת מצרים ששידד המערכות להוציא אותנו קודם הזמן, בעוד היו מערכות השמים מזל מצרים גבוה מאד, ולכן אין לנו להשגיח באותותיהם²³.

העושה לשמה היינו שמבקש תמיד להוסיף ממה שנצטוו אין לו לירא מאותות השמים

אלא שבריש פרק מקום שנהגו [פסחים ג, ב] רמי רבא, כתיב [תהלים נו, י] "כי גדול עד שמים חסדך", וכתוב [שם קח, ה] "גדול מעל שמים חסדך", הא כיצד, כאן בעושים לשמה, כאן בעושים שלא לשמה. והנה ההפך בין עושה לשמה לעושה שלא לשמה, שהעושה לשמה דהיינו מאהבה ומחמת דביקות להתדבק בבוראו, גם הנפש לא תמלא לעולם להיות שבע תורה ומצות, ואינו מספיק לו מה שאסרה התורה, אלא מוסיף קדושה ומקדש עצמו במותר לו, אבל העושה שלא לשמה, אם כן עושה רק מיראת העונש, והא ודאי שאין הקב"ה מעניש את האדם על שלא היה חסיד, ועיקר העונש על שלא שמר מה שנצטוו בפירוש, ולכן לזה די בשמרו מה שהוזהר, אבל אינו מקדש עצמו במותר לו.

וזהו שאמר, קדש עצמך במותר לך, ואם כן אתה עושה לשמה, ואז ורחץ, כמבואר אצלנו בדרושים הקודמים²⁴ מלשון גברא דרחיצנא [סנהדרין ז, א], ותוכל לבטוח בה' ושלא לירא מאותות השמים²⁵.

[דרוש נד אות ב]

יט. ראה סוכה כט, א וז"ל: תנו רבנן, בזמן שהחמה לוקה סימן רע לעובדי כוכבים, לבנה לוקה סימן רע לשונאיהם של ישראל וכו', ובזמן שישראל עושין רצונו של מקום אין מתיראין מכל אלו, שנאמר "כה אמר ה' אל דרך הגויים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגויים מהמה", עובדי כוכבים יחתו ואין ישראל יחתו.

כ. ראה של"ה הק' פרשת בא תורה אור.

כא. ראה מה שהאריך רבינו בזה בדרוש מח [אות א].

כב. לא נמצא בדרושים שלפנינו.

ג. רבינו מסיים שם: "אבל אנן יתמי דיתמי יש לנו לירא מאותות השמים ומאותות הארץ, אשר בזמננו זה היתה לחרדת אלהים בכמה מקומות, ותגעש ותרעש הארץ".

כד. פירש הרשב"ם: "הביאו לפנינו" - הירקות אחר שבירך על היין. 'מטביל בחזרת' - זהו לשון הגמרא כדתינא לעיל [דף קז, ב] השמש מטביל בבני מעיים, לפי שכל מאכלם על ידי טיבול וכו'. 'עד שמגיע לפרפרת הפת' - קודם שיגיע לאותה חזרת שהוא אוכל אחר מצוה שהוא מברך על אכילת מרור וכו'. כה. ראה מגן אברהם או"ח תעה סק"ט.

צפון היא 'אפיקומן', ונקרא **צפון** "מצפון זהב יאתה" [איוב לו, כב], ולקחנו ביזת מצרים, על זה יש לברך ברכה שלמה, ואז הלל נרצה. [דרוש נד אות ד-ו]

הא לחמא עניא

יש לדקדק מדוע נקבע שם עניית דברים על מצה דייקא
הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים כל דכפין וכו'.
 המצה נקראת "לחם עוני" [דברים טו, ג], ואמר שמואל בערבי פסחים [קטו, ב], שעונים עליו דברים הרבה. והנה החכם האברבנאל [זבח פסח על הגש"פ] הרגיש, הלא סיפור הגדה היא על הפסח ועל המצה ועל המרור, ומה נשתנה המצה שנקבע על שמה שם עניית הדברים, ולא נקבע שם זה על הפסח או על המרור.

טעם על הנ"ל כיון שחיובו מן התורה גם בזה"ז
 ולפי פשוטו נראה לענ"ד, לפי שפסח נוהג רק בזמן הבית, וסיפור הגדה שהוא עניית הדברים נוהג לדורות, בזמן הבית ובזמן הזה, וכן המצה חובה לדורות, ולכן לא נקבע שמה זה על הפסח. אבל על המרור קשיא, למה לא נקרא מרור 'עוני', ויתכן קושיא זו אי הוה מרור בזמן הזה דאורייתא, אבל כיון דמרור בזמן הזה מדרבנן [פסחים קא, א], אתי שפיר. אבל לרב אחא בר יעקב דסבירא ליה [שם] גם במצה בזמן הזה דרבנן, הדרא קושיא לדוכתיה.

ביאור בפלוגתא ריה"ג ור"ע ע"פ האמור
 ואולי בהא פליגי ר' יוסי הגלילי ור' עקיבא [שם לו, א], דרבי יוסי הגלילי דריש "לחם עוני" הנאכל באנינות, ור' עקיבא דריש כשמואל שעונים עליו דברים הרבה, דר' יוסי הגלילי סבירא ליה מצה בזמן הזה דרבנן, ואם כן מצה שוה לפסח ומרור, וליכא למידרש שעונים עליו דברים, דמאי שנא דכתיב במצה ולא במרור ופסח, ור' עקיבא סבירא ליה מצה בזמן הזה דאורייתא. ובזה מתורץ קושיית התוספות [שם כח, ב ד"ה ואידך] שהקשו: תימא, דרב אחא בר יעקב דאית ליה בשלהי ערבי פסחים מצה בזמן הזה דרבנן, דריש התם כולוהו קראי דלא ככל התנאים, עיין שם. ולפי מה שכתבתי אית ליה לרב אחא בר יעקב תנא דמסייע ליה, ר' יוסי הגלילי, שסובר מצה בזמן הזה דרבנן. [דרוש נ אות א]

בזמן הגלות הצריך התנא להזהיר לומר ההגדה כדי להודות על התורה
 אומר אני, שעל זמן הבית לא הוצרך הכתוב להזהיר [להודות ולהלל על יציאת מצרים], ומצד הסברא בלי שום צווי החיוב מוטל על עבד שהוציאו מעבדות לחירות ומאבל ליום טוב ומשעבוד לגאולה, דבעי האי עבדא להודות ולהלל ולספר עוזו ונפלאותיו, וכמו שאמרו בערבי פסחים [קטו, א]: אמר רב נחמן לדרו עבדיה, עבדא דמפיק ליה מריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא, מה בעי למימר ליה, אמר ליה בעי לאודויי ולשבוחי, אמר ליה פטרתן מלומר מה נשתנה. אבל בזמן הזה שחזרה העבדות והשעבוד ועבדים אנחנו וכלה כל הרכוש, וידל ישראל מאדו^{כט}, אז היה מקום להשטן להתגרות ולהחטיא להתעצל בסיפור יציאת מצרים באמרו, ומה איכפת ליה בגאולת אבותינו ואין אנו בני חורין. ולכן הזהירה הגמרא ובעל האגדה לא אמרתי אלא

חסדא, והיינו יחץ לשון חלוקה, שנחלקו בו חכמי ישראל, אבל לעולם מצות צריכות כוונה, ואחר כוונת הלב הן הן הדברים.

העושה מצות שלא בכוונה מקבל רק חצי השכר
 אי נמי לאידך גיסא, להנך פוסקים דסברי מצות אין צריכות כוונה, ואם כן משום הכי מהדרין אשאר ירקי, ואמר המסדר, כרפס, מה שאנו לוקחים כרפס לטיבול ראשון מכלל דמצות אין צריכות כוונה ויוצא ידי חובת המצוה אף בלי כוונה, מכל מקום יחץ, שרק חצי שכרו בידו, וכמו שנתבאר לעיל [אות ב] דעושה לשמה כתיב ביה גדול מעל שמים חסד, ובעושה שלא לשמה עד השמים, ומארץ עד לרקיע מהלך חמש מאות שנים, ועובי הרקיע הוא גם כן מהלך חמש מאות שנים [פסחים צד, ב], נמצא שהוא ממש החצי.

ביאור בדברי ריש לקיש ע"פ האמור
 ואולי זהו הרמז בדברי ריש לקיש דאמר, 'כיון דלאו בעידן חיובא דמרור קאכיל, בבורא פרי האדמה הוא דאכיל ליה, ודלמא לא אכין למרור'. ולכאורה מה שאמר 'בבורא פרי האדמה הוא דאכיל' הוא מיותר, ועיקר טעמיה כיון דלאו בעידן חיובא אכיל ליה לא אכין למצוה, והיה לו לומר 'כיון דלא בעידן חיובא אכיל ליה דלמא לא אכין'. ונראה שזה עצמו טעמיה דריש לקיש שמצות צריכות כוונה, כדי שיעשה פרי בשמים ממעל, וכתיב גדול מעל שמים חסד בעושה לשמה, אבל העושה שלא בכוונה, אם כן היינו שלא לשמה, אינו עושה פרי עץ חיים למעלה רק למטה בעולם הזה, וכדכתיב עד שמים, והיינו 'בבורא פרי האדמה הוא דאכיל ליה', שאינו עושה במעשיו רק פרי אדמה ולא בשמים, ולכן לא נפיק ידי חובתו.

בטיבול ראשון מהדרין אשאר ירקי כי עדיין לא היה בנו דעת להבין המרידות
 והנה לטבול ראשון מצוה לאהדורי אשאר ירקי, מטעם שעדיין לא היה בנו דעת לידע שאנו מרורים במרידת הנפש^י עד אחר אכילת מצה שהתחלנו להתקדש קצת, ידענו למפרע ממרור שמרור חיינו, ואז אנו לוקחין מרור.

אכילת מצה מתחלקת לשנים נגד שתי יציאות שהיו במצרים
 והנה בערב פסח יצאנו ממצרים לעשות פסח בארץ ישראל, וכמו שתרגם יונתן בפסוק [שמות יט, ד] "ואשא אתכם על כנפי נשרים"^{כז}, ואז יצאנו בהחבא, וכל אשר לנו נשאר במצרים, וחזרנו למצרים עד אחר מכת בכורות, ואז [שמות יב, לג] "ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם" עם כל אשר לנו. ולכן נחלק אכילת מצה לשנים, ואנו אוכלין בשעת המוציא, וזהו זכר לחירות קצת יציאה ראשונה, ובשעת אפיקומן אז אפיקו מאני מהכא^{כח}, שהלכנו עם כל כלינו וכל אשר לנו יציאה שלמה, ולכן נקרא 'אפיקומן'.

רמז בסימני ההגדה ע"פ האמור
 וזהו יחץ, שאנו חולקים המצה ואוכלים בשני פעמים, מוציא תיכף שייצאנו יציאה ראשונה אנו אוכלים מצה לזכר החירות, ואחר כך ידענו ממרור, וזהו מרור כורך, אמנם יציאה זו לא היתה ביד רמה לעין כל, שולחן ערוך "תערוך לפני שלחן נגד צוררי" [תהלים כג, ה], דהיינו יציאה שניה ביד רמה לעיני כל מצרים, על גאולה שלימה זו

למקום בית המקדש לעשות שם הפסח, ובאותו הלילה השבתי אתכם לרעמסס, ומשם קרבתו אתכם לתלמוד תורה].

כח. ע"פ פסחים קיט, ב ופירוש הרשב"ם שם [ד"ה אמר רב]. כט. ע"פ שופטים ו, י.

כו. ר"ל, שלא הרגישו שנשתקעו בטומאת מצרים, וכמו שמאריך בזה רבינו בדרוש נה [אות יב].

כז. ז"ל התרגום יונתן שם: וטענית יתכון על עננין הי כעל גדפי נשרין מן פילוסין ואובילית יתכון לאתר בית מוקדשא למעבד תמן פסחא ובהווא ליליא אתיביית תיכון לפילוסין. [פ"י ונשאתי אתכם על עננים כמו על כנפי נשרים מרעמסס, והבאתי אתכם

כלומר בידינו הוא, אם נרצה לשוב הרי אנו בטוחים שנהיה לשנה הבאה בארעא דישראל וכמו כן בני חורין^א.

[דרוש נאות ד]

רמז בפסקא 'הא לחמא עניא'

בפיסקא כהא לחמא סיים השתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל, השתא עבדי לשנה הבאה בני חורין. ויש לדקדק כפל הדבר. וכבר מבואר בספר בנין אריאל [ריש חג המצות] בשם זקני הגאון מוהר"ר העשיל ז"ל. ואנחנו נאמר לפי דרכנו, יהיו הדברים סדורים זה אחר זה, באמרו אחר כך מה נשתנה כו' ועבדים היינו, שבעל ההגדה מזהיר אותנו שלא תזוח דעתנו ולא נתגאה, אפילו יש לנו מלך מלא חסד ורחמים ומרבה להטיב עמנו, אף על פי כן אנחנו מצד עצמנו שאנו בארץ לא לנו ראוי לנו להיות נכנעים לגויי הארץ, ואמר, אפילו אם תדעו שבדאי קרבה שנת הגאולה, ותהיה בטוח כי השתא הכא ולשנה הבאה בארעא דישראל, אף על פי כן לא תתגאה אם בכל זה השתא עבדי ותתנהג בהכנעה, ולשנה הבאה כשתהיו בארעא דישראל שהוא אחוזת נחלתנו אז תהיו בני חורין.

ועל זה תמה אחר כך, אם כן כשאכתי עבדים אנחנו, מה נשתנה הלילה הזה של גלות מצרים, שהגלות דומה ללילה^ב, מכל הלילות של שאר גלויות של מלכיות, ומה כל הרעש הזה בלילה הזה שיצאנו ממצרים, הלא אכתי עבדים אנחנו. ובאה התשובה, יש הפרש גדול, כי אז במצרים עבדים היינו לפרעה מלך אכזרי, מלך מכביד עול אף במה שאין לו תועלת רק להשפיל אותנו, מה שאין כן עתה קם מלך חסיד ורחמן, ואף כי עבדים אנחנו, כבר הסיר מעלינו חרפת העבדות והסיר כל סימני עבדות הנראה לכל, ואם אנו בלבינו מקבלים עלינו להיות נכנעים, זה ראוי להיות.

[דרוש נאות ב]

לחם עוני

ביאור בפסוק 'לחם עני וגו'

לחם עוני. והכתיב עני והקרי עוני. והנה זה לשון הפסוק בפרשת ראה [דברים טז, ג] **שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזו יצאת מארץ מצרים למען תזכור כו'**, וכוונת הפסוק לחם עני כתיב, שאפילו בגלות שנקרא עני, אף על פי כן עוני קרינן, שעונין עליו דברים הרבה, וכל המרובה לספר הרי זה משובח. והטעם, לפי שגאולת מצרים לא היתה גאולת הגוף לחוד כי אם גם גאולת הנפש, והראיה, כי בחפזו יצאת ממצרים, ובשביל הגוף אין צורך לחפזו שכבר היו פנוים מעבודת פרך מראש השנה, רק החפזו היה בשביל טהרת הנפש, ולכן תזכור יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, "ימי חיך" הימים, דהיינו בזמן הגאולה וקיום בית מקדשנו, "כל ימי" לרבות הלילות, הגלות הנמשל ללילה, אפילו הכי חובה להודות ולהלל על יציאת מצרים.

הגאולה העתידה כבר לא תהיה בחיפזו

והנה ממצרים יצאנו בחפזו, לפי שלא היה בידינו לא תורה ולא מצות לטהר נפשותינו, אבל בגלות, התורה והמצות מגינות ומטהרים נפשותינו, ולכן נאמר בגאולה העתידה לבוא בעגלא ובזמן

לב. ראה תנא דבי אליהו רבה פרק ל.

בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. מצה ומרור דייקא, שהמה מונחין, ופסח איננו כי חרבה עירנו, ואפילו הכי והגדת לבנך בעבור זה עשה ה' לי, לי דייקא, שגם לי בדור הזה הוא חירות גמור, שאף שעבדים אנחנו עתה בגלות הזה עבודת הגוף, אבל במצרים היתה טומאת הנפש וזהמת הקליפה, והטעם הוא, שבמצרים לא היה בידינו שום דבר להתגבר על הקליפה, אבל עכשיו התורה נתונה לנו מורשה, והיא שעמדה לנפשינו לטהרנו מחלאותינו, ובראתי יצר הרע, בראתי תורה תבלין לו, ואם פגע כך מנוול משכחו לבית המדרש, אם אבן הוא נימוח [קידושין ל, ב].

גם התנומכים בת"ש יש להם חלק בתורה

אלא שלא תאמרו, תינח ללומדי תורה, אבל ההדיוטות ועמי הארץ או אותן הטרודין כל השנה על המחיה ועל הכלכלה, הם מה להם לשמוח בחג הזה, הגוף גוף במס כבד וגלות המר כמו במצרים, והנפש חס ושלום גם כן לא מטהרת בלימוד התורה, ואם כן מה בצע לו ביציאת מצרים. אמנם מצאתי להם רפואה מן התורה רפואת הנפש, כי עץ חיים היא לעוסקים בה' לא נאמר, כי אם "למחזיקים בה" [משלי ג, יח]^ג, ואם כן אם המה יזלו זהב מכיסם ליתן לעניים לומדי תורה, וכמו כן לגדל בניהם לתורה ולהחזיק בני ישיבה על שולחנם, יש להם חלק בתורת ה' לטהר נפשם.

ביאור פסקא 'הא לחמא עניא' ע"פ האמור

וזהו נראה לענ"ד כוונת בעל האגדה בפסקא זו הא לחמא עניא וכו', והנה פסקא זו נתקנה בלשון ארמי, והוא הלשון שהיו מדברים בו בבבל בגלות, ונתקן בלשון שבינו הכל אפילו עמי הארץ, ומגביהין הקערה לסלקה מעל השלחן, והכוונה, ששואל למה באה הקערה הזו עתה בגלות הזה, הלא כהא לחמא עניא שאנחנו אוכלין, די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים, וגם אנחנו בגלות כמותם, ואם תאמר עתה יש לנו טהרת הנפש על ידי התורה, תינח הלומדים, אבל עמי הארץ והמה אשר בשבילם ניתקן בלשון תרגום שאינם מבינים אפילו לשון הקודש, ומה חלק להם בתורה.

ועל זה באה התשובה כל דכפין ייתי ויכול, שאף שהוא עצמו אינו בעל תורה, מהנה תלמידי חכמים מנכסיו ומאכיל בחורים ובני ישיבה על שלחנו, דהיינו כל דכפין ייתי ויכול, וכל דצריך שצריך מקום ללמוד, שכמה מבני הישיבה שאין להם אפילו מקום לנוח וללמוד בו, מרמז לו ייתי ויפסח דהיינו 'פה סח', יבא לביתו וילמוד ויתן לו חדר ללמוד, ובזה המה זוכין בגלות הזה מה שלא היו יכולים לזכות בגלות מצרים.

בגלות זו אין זמן קצוב ובידינו לקרב הגאולה ע"י תשובה

הא חדא מה שיש לנו עתה עמוד להשען בגלות הזה מה שלא היה לנו בגלות מצרים. ועוד שנית, השתא וכו', הנה אם שהגלות הזה קשה ביותר ממש מכל הגלויות שעברו, אמנם בחדא יש בו נוחה, שכל הגלויות היה להם קצבה, ובגלות מצרים נאמר [בראשית טו, יג] "ארבע מאות שנה", ולא היה אפשר להקדים גאולתו, ובגלות בבל [ירמיה כט, י] "שבעים שנה", אבל הגלות הזה לא ניתן לו ארכא, רק כל יומא זימנא, ו"היום אם בקולו תשמעו" [תהלים צה, ז. עי' סנהדרין צח, א], ואינו דומה מי שיש לו פת בסלו, ובידינו לקרב הגאולה על ידי תשובה, ולכן אמר השתא הכא, לשנה הבאה בארעא דישראל,

ל. ראה ויקרא רבה כה, א.

לא. רבינו מסיים שם: "באופן שמאוד ראוי להשיג על לומדים עניים ולהחזיק בידם, וכמו כן בני הישיבה המכתתים גליהם ממקום למקום ללמוד תורה".

קרוב [ישעיה נב, יב] "כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכון כי הולך לפניכם ה' ומאסיפכם אלהי ישראל"^ל.

וכימי צאתנו מארץ מצרים יראנו נפלאות, ויחיש גאולתנו ופדות נפשנו, ובא לציון גואל במהרה בימינו אמן.

[דרוש נאות טו]

מה נשתנה

המחלוקת מאריך הגלות

הנה אם אין שלום אין כלום, ומשה רבינו בראותו "שני אנשים עברים נצים" [שמות ב, יג], אמר "אכן נודע הדבר" [שם, יד]^ל. וכל זה הוא אריכות הגלות וכובד המס, הכל בעונש המחלוקת והמריבה.

בזמנינו יש אנשים המוכנים להתבזות כדי להחזיק במחלוקת

והנה לפעמים אדם מניח ממריבה מחמת הגאווה והכבוד, כי אין זה כבודו להכנס בתגרה הזו, וגם מתיירא פן ינוצח ויהי לו לקלון וירד מכבודו, באופן כי לפעמים על ידי הגאווה יצמח קצת טובה שממעט מדת המחלוקת, אבל בעיר הזה הוא להיפך, כי כל אחד בגאון לבבו אומר מי יורדני ארץ, וכל מי שעושה נגד רצונו אף דבר קטן הוא מתמלא עברה, ורודף אפילו אחר קטן שבקטנים, ובדבר זה הוא מחזיק בענוה יתירה להחזיק במחלוקת אפילו עם מי שהוא נגד כבודו.

רמז ב'מה נשתנה' ע"פ האמור

וזה אפשר רמוז בדברי בעל האגדה, מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה, הלילה הזה כולו מצה. הנה חמץ רמוז על הגאווה, כנזכר בכל דברי המוכיחים וספרי התנוכה [ראה ספר החינוך מצוה קיז; עוללות אפרים ח"ב מאמר סו-עד], כי טבע החמץ להתנשא למעלה, ומצה הוא לשון מצה ומריבה^ל, והלילות רומזין על הגלות שהמה חשך ואופל לילה^ל, ובכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה כלומר, שהיו בנו שני מדות מהאומות, הגאווה והמצה ומריבה, אבל היו מתנגדות זו לזו, שלפעמים על ידי הגאווה היה מניח ממריבה, הלילה הזה שהוא הגלות הזה, כולו מצה ומריבה. [דרוש מט אות ג-ד]

הנה הקב"ה נתן הברירה לאברהם אבינו במה יבחר שידונו בניו, אם בגיהנם אם בשעבוד מלכיות, כדאיתא במדרש [בראשית רבה מז, כא]: רבי שמעון בר אבא בשם רבי יוחנן אומר, ארבעה דברים הראה לו הקב"ה לאברהם אבינו, גיהנם, ומלכיות ומתן תורה, ובית המקדש, אמר לו, כל זמן שבניך יהיו עוסקין בשתים, הם ניצולין משתים, פירשו משתים, הם נדונים בשתים, עתיד בית המקדש ליחרב וקרבות ליבטל, במה אתה רוצה שידונו בניך, בגיהנם או במלכיות, רבי חנינא בר פפא אמר, אברהם בירר לו את המלכיות, רבי אחא בר חנינא אמר, הקב"ה בירר לו את המלכיות, הדא הוא דכתיב [דברים לב, ל] "אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם", "צורם מכרם" זה אברהם, "וה' הסגירם" מלמד שהקב"ה הסכים לדברו. והנה היפה תואר תמה, מה ספק יש בזה אם לבחור עונש הגוף אם עונש הנשמה, ופשיטא

לג. ראה עוד בדרוש כד [אות ה] שהאריך רבינו בזה.

לד. ראה רש"י שם, וז"ל: "אכן נודע הדבר" - כמשמעו. ומדרשו נודע לי הדבר שהייתי תמה עליו, מה חטאו ישראל מכל שבעים אומות להיות נרדים בעבודת פרך, אבל רואה אני שהם ראויים לכך. וע"ע שמות רבה א, ל.

לה. ראה זוה"ק פנחס רנא, ב.

לו. ראה תנא דבי אליהו רבה פרק ל.

שיש לבחור עונש הגוף, ובפרט גדלה התמיה מה שמבואר שם אחר זה במדרש, שהיה אברהם יושב ותמה מה לבחור, עד שאמר לו הקב"ה, קטע הדין מלניא^ל מלבך וברור לך את המלכיות.

לעונש הגיהנם יש גבול משא"כ לעונש הגלות

ונראה משום דהגם עונש הגיהנם הוא עונש נפשי וקשה מאוד, עם כל זה איננו עונש נצחי וגם לו סוף ואחרית, כי הגיהנם הוא רק כור ומצרף, כהתוך כסף בתוך הכור^ל, כן נצרפת הנשמה בגיהנם, וכאשר כלו הסיגים נשארה הנשמה נקיה. אבל המלכיות עם שהוא עונש גופני ואינו קשה כל כך, עם כל זה עדיין שאור שבעיסה קיים והיצר הרע גובר, ואולי יחטיא איש נגד חבירו, כי המקום מסוכן ואחד מלשין על חבירו, ועונש עבירה עבירה^ל, וחם ושלום אין לדבר סוף, וכאשר החוש והנסיון מעיד על זה בגלות המר הזה שהמלשינות והמחלוקת הוא אריכת הגלות, לא כן גלות מצרים ושאר הגליות שלא היה בנו דלטורין, ובזכות זה נגאלו [ויקרא רבה לב, ה], ועל ידי הגליות ניצולו מגיהנם.

רמז ב'מה נשתנה' ע"פ האמור

והנה אכילת הירק הוא סימן השלוה, כי מתוך שמסתפק במועט איננו נבהל להון, ואין עינו רעה בשל אחרים, ומקרא מלא הוא [משלי טו, יז] "טוב ארוחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו". וזה רמוז באומרו, שבכל הלילות שהוא שאר גליות הרומזות ללילה, אנו אוכלים שאר ירקות והיתה אהבה בין איש לאחיו.

הלילה הזה מרור. הנה בפרק אף על פי [כתובות סא, א]: אמימר ומר זוטרא ורב אשי הוו קא יתבי אפתחא דבי אזגור מלכא, חליף ואזיל אטורנגא דמלכא, חזייה רב אשי למר זוטרא דחור אפיה^ל. פירש רש"י, שנתאוה לאכול ונסתכן. וכן בטור אורח חיים [ס' תריז]: וכן כל אדם שהריח מאכל ונשתנה פניו, מסוכן הוא. וכתב הרב בית יוסף, דכי חיור אפיה מסוכן הוא. הרי שהחווית פנים הוא סימן לתאוה יתירה למאכל. ובמסכת פסחים [לט, א] נתנו סימן לירק שיוצא ידי חובתו משום מרור, ר' יוחנן בר ברוקא אמר, כל שפניו מכסיפין.

וזה שאמר הלילה הזה בגלות המר הזה כולו מרור, עם כל העוני שביהודים בעונותינו הרבים גברה התאוה, וכל אחד פניו מכסיפין וחומד ומתאוה מה שלא יכול להשיגו, ומתוך כך מתקנא בחבירו ומתרבה השנאה והמחלוקת, וסופו יורש גיהנם, ההיפך מה שבשאר הגליות היתה לנו הגלות פדות לנפשנו להצילנו מבור שחת אחר מותו, והלילה הזה 'מרור' גימטריא 'מות', ויורד בעונו לשאול גם אחר מותו, אך חשך ישופהו ויורש גיהנם.

[דרוש מט אות ה-ח]

עבדים היינו

עבדים היינו לפרעה במצרים. הנה במדרש [פסיקתא רבתי כא] דרשו, ויוציאך ה' מבית העבדים^ל, שהיינו במצרים עבדים לעבדים. ומה זה שהתחיל בעל האגדה עבדים היינו לפרעה, יותר הנס גדול וראוי להודות איך העלנו הקב"ה מבירא עמיקתא, שהיינו עבדים לעבדים,

לז. ר"ל, תפסיק צער הזה מלבך וכו'.

לח. ע"פ יחזקאל כב, כב.

לט. ע"פ אבות ד, ב.

מ. פירש רש"י: 'אזגור' - שם מלך פרס. 'אטורנגא דמלכא' - מושיב המנות לפני השירים. 'דחור אפיה' - פניו זועפים שנתאוה למאכל.

מא. ראה שמות כ, ב.

השם קרובים למלך שהיה להם יד ושם, ואמר בעל ההגדה, אין זה רבנותא שדלות העם שהעבדים משלו בהם שהיו שפלים בדעתם ומחזיקים עצמם עבדים לכל להתגאות, אלא אפילו אותם קרובים למלך שהיה להם יד בהיכל פרעה, היו גם כן שפלים בעיני עצמם כעבדים. והוא אמרו **עבדים היינו לפרעה במצרים**, שאפילו אותם שהיו לפרעה היו גם כן עבדים ולא היו מתגאים על אחיהם, ולכן **ויציאנו ה' משם**, זכות זה גרם להם הגאולה.

[דרוש נב אות ג]

יש לדקדק מדוע נקט עבדים היינו 'לפרעה' דייקא **עבדים היינו לפרעה במצרים** כו'. ויש לדקדק, שהיה לו לומר רק 'עבדים היינו במצרים', ומאי אכפת אם עבדים היינו לפרעה או לאיש אחר, והלא עיקר הנס שיציאנו מעבדות לחירות.

מסרת המצרים בשעבדם בבנ"ה היה להשפיל אותם ולמרר את חייהם ואמנם לפי שלכאורה יפלא הדבר, מה רעש הגדול הזה עתה בזמננו לחוג חג הפסח, והלא גם עתה אנחנו בגלות וחוצ' לארצנו, ואם כן מה זה שמחה ביציאת מצרים. אבל יש הפרש למי שעובדים, ומצינו עזרא אמר [עזרא ט, ט] "כי עבדים אנחנו ובעבודותינו לא עזבנו אלהינו ויט עלינו חסד לפני מלכי פרס לתת לנו מחיה", כי באמת המס שנותנים הוא ביושר, כי הוא אדוני הארץ, וראוי ונכון כי כל החוסים בצלו יתנו מס, המלך המלא חסד איננו מכביד עול המס, ומה שלוקח הוא לוקח במשפט וביושר לטובת עצמו, כאדם המשכיר דירה בביתו, המעות דירה שהוא מבקש איננו לצער את השוכר, אבל הוא לוקח בשכר דירתו, ואדרבה כשרואה שהשוכר מצליח בדירתו שמח הוא בדבר. אבל פרעה היה מלך רע בטבעו, אכזרי ושונא החוסים במדינתו, ולא היה כוונתו בשעבוד בני ישראל לטובת עצמו, רק היה כוונתו להשפיל עם ישראל לצערם ולמרר חייהם, כמו שנאמר [שמות א, יד] "וימררו את חייהם", וכל עבודתם אשר עבדו בהם היה בפרך, ומלבד המס והשיעבוד היו ישראל שפלים ונבזים בעיני המצריים, ואפילו עבדים ושפחות של המצריים שלטו בישראל, כמו שפירש רש"י בפסוק [שם יא, ה] "עד בכור השפחה", למה לקח השפחות, שאף הם היו משעבדים בישראל. וגלות זה היה מר מאד, מה שאין כן גלות פרס, אף שהיינו בגלות היינו חשובים ונכבדים, וכורש ודריש רחמו עלינו והטו עלינו חסד^מ.

וכאשר נתקיים בזמננו הקיסר ירום הודו נתן לב להטיב עמנו ולרומם אותנו משפלתנו, ישלם ה' פעלו הטוב וירם קרנו למעלה למעלה, כי מה רב טובו בחסדו הגדול.

אין לנו להתגאות כשהמלכות מטיבים עמנו ויש לזכור כי גרים אנחנו ואמנם אנחנו בני ישראל בשביל זה לא יזוה דעתנו לאחוז במדת הגאווה והרוממות, וראוי לנו לנהוג כבוד באנשי המדינה אשר להם אחוזת הארץ, כי אנחנו רק גרים, וטובה מרדות בלבו של אדם מצד עצמו^מ, ודי שהקיסר ירום הודו פרש כנפיו עלינו שלא ירעו לנו ולא ישפילו אותנו בכח ובזרוע. וכן עזרא אמר "כי עבדים אנחנו" מצד

לאגרא רמה, שהיינו ביציאתינו ממצרים בתוקף הכבוד והגדולה והממשלה.

יצי"מ - ממלך קשה וממדינה קשה

אמנם הוא על דרך הפשוט, כמו שדרשו בסיחון מלך חשבון, שאילו היתה חשבון מלאה יתושים אין כל בריה יכולה לכבשה, ואילו היה סיחון בכפר חלש אין כל אדם יכול לכבשו, קל וחומר סיחון בחשבון [במדבר רבה כט, יט]. כן היה הדבר כאן, שכבר נודע אמרם ז"ל [מכילתא יתרו א] שלא היה עבד יכול לברוח ממצרים שהיתה מלאה כשפים, וקשרו המדינה בכשפים, ופרעה נודע מאמר רבותינו ז"ל [מו"ק יח, א], פרעה שהיה בימי משה אמושי היה^מ, והיה חכם להרע ומקושר בשרשי הטומאה. ואילו היה במדינה אחרת, קשה להוציא עבד ממנו, ואילו היה למצרים מלך חלש, אין עבד יכול לברוח מן המדינה. וכאן היה תרתי לריעותא, **עבדים היינו לפרעה במצרים** מלך קשה ומדינה קשה.

יצי"מ היתה טובה גדולה יותר מבריאת האדם

ולא על חנם אמר הקב"ה [שמות כ, ב] "אשר הוצאתיך מארץ מצרים"^מ, שזה היה פלא גדול וטובה גדולה יותר מבריאת האדם, שעל בריאת האדם נמנו וגמרו, נוח לו לאדם שלא נברא [עירובין יג, ב], אבל עתה שכבר אנו בעולם, עבודת מצרים היתה זוהמא גדולה לטומאת הנפש עד שהיינו שקועים במ"ט שערי טומאה, ואילו חס ושלוש עוד רגע, היתה גוברת השער החמשים מהטומאה ולא היינו יכולים לצאת לעולם^מ, וזהו אמרו ואילו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים, הרי אנו ובנינו ובנינו משועבדים היינו לפרעה במצרים.

[דרוש נב אות א]

אריכות הגלות הוא מפני שמחפשים להתקרב אל המושלים ולהתגאות בזה ואין מבקשים להיגאל

הנה זהו אריכות הגלות בעונותינו הרבים, ששום אחד אינו נותן על לבו לבקש על הגאולה, ואין הפרש אצלו בין היותו עבד להקב"ה ובין היותו עבד לשרי מטה, אדרבה כל אחד מתגאה ומשתרר במה שנתקרב אצל האומות, ולא די אלו שיש להם יד אצל השרים הגדולים, אלא אפילו מי שיש לו איזה יד אצל עבד קטן מעבדי העבדים, הוא מתגאה בְּעַבְדוֹ הגוי ההוא ומשתרר על חבריו, ועבור זה אנחנו בגלות החיל הזה הזמן הנורא הזה, ובכל יום ויום עול הגלות מתגבר, וכל מה שהגלות מתגבר נמצאים בישראל אנשים גאים המתגאים ביותר, וחס ושלוש אין לדבר סוף, מה שאין כן במצרים **עבדים היינו לפרעה במצרים**, שהיינו נותנים אל לב שאנו עבדים ולא היינו מתגאים, **ויציאנו ה' אלהינו משם**.

גם המקורבים למלך במצרים היו כעבדים בעיני עצמם

ובזה נראה לי עוד לתרץ הדקדוק שהתחלתי, שיותר היה לבעל ההגדה לומר 'עבדים לעבדים היינו במצרים', שזה רבנותא יותר. ולפירושוני ניחא, שזה רבנותא, דודאי גם במצרים היו בישראל אנשי

מב. פירש רש"י: "אמושי הוה דכתיב הנה יוצא המימה" - מחלוקת במסכת שבת [נה, א], חד אמר חרשי [מכשף], להכי יוצא ליאור בשביל מכשפות, ואידך אמר גידופי [מגדף], להכי יוצא שאומר "לי יאורי ואני עשיתיני" [יחזקאל כט, ג].

מג. ראה אבן עזרא שמות כ, א וז"ל: שאלני רבי יהודה הלוי מנוחתו כבוד, למה הזכיר "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים" ולא אמר 'שעשיתי שמים וארץ ואני עשיתיך'. ועיי' מה שנתרץ בזה. [ותי' רבינו בחי' שמות שם: ספר האמונה והבטחון לרמב"ן פרק יט: כוזרי א, כה].

מד. ראה חסד לאברהם מעין ב נהר נו.

מה. ראה יוסיפון סוף פרק ג וז"ל: ואבותינו עבדו למלך כורש ולכל מלכי פרס אחריו עבודה מתוקה, כי לא הרעו להם ולא לחצו אותם, ואמנם עזרם בכסף וזוהב ובחטים ובשעורים ובשמן וביין ובאלים ובעתידים דבר שנה בשנה. מו. ראה ברכות ז, א וז"ל: רבי יוחנן משום רבי יוסי, טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות. ופירש רש"י: 'מרדות אחת' - לשון רדיו והכנעה, שאדם שם על לבו מאליו.

עצמנו, עם היות כי "בעבודתנו לא עזבנו אלהינו ויט עלינו חסד לפני מלכי פרס", אף על פי כן מצד עצמנו עבדים אנחנו.

[דרוש נא אות א]

הנה כל גליות שגלו ישראל אף שהיה זה עונש להתם חטא ולכלות פשע, מכל מקום גם עצם הגלות היה לטובה, וכמו שדרשו רבותינו ז"ל בפסחים דף פ"ז ע"ב אמר רבי אלעזר לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתוספו עליהם גרים, שנאמר [הושע ב, כה] 'וזרעתי לי בארץ וגו'.

ושורש דבר זה, לפי שידוע [ראה זוה"ק שמות ב, ב] שעל ידי העבירות נופלים ניצוצי קדושה להקליפה, ולכן צריכין ישראל לבוא בגלות, ושם כאשר הגלות מכפר עון, שוב מתוקן הקלקול והניצוצות שנפלו שמה מתנוצצים ועולים, והם הגרים שמתגיירים וגיתוספים על עדת ישראל. וכאשר יצאו ישראל ממצרים העלו כל הניצוצות שהיה במצרים, ולכן עלו אז עמהם גרים הרבה מאד, כדכתיב [להלן פסוק לח] 'וגם ערב רב וגו', לפי שכל ניצוצי הקדושה עלו ולא נשאר במצרים שום ניצוצ קדושה שם, ולכן הזהיר הקב"ה אותנו בשלש אזהרות כפול שלא יסיפו עוד לבוא מצרימה לעולם.

ולכאורה אף שאין לדרוש טעמי המצות, מכל מקום אם אפשר ליתן טעם מדוע נשתנה ארץ מצרים מכל שאר ארצות הגוים, וכמה גליות גלינו ויצאנו משם, ובשום פעם לא הזהירנו הקב"ה על ידי נביאיו שלא לשוב לארץ שיצאנו משם. אבל הטעם הוא, כי כאשר יצאנו משאר הגליות לא יצאנו ביד רמה ולא הלכנו אלא ברשיון המלך שהיה אז, לפי שעדיין לא גמרנו התיקון ונשאר עוד ניצוצי קדושה משלנו תחת יד האומה ההיא, וכן על ידי חטא מאדם הראשון באכלו מעץ הדעת טוב ורע גרם להתערב טוב ברע ונתפזרו ניצוצי קדושה בכל הארצות, והקב"ה מסבב סיבות בל ידח מן הקדושה נדח ומזדמן שיבואו בני ישראל בארצות ההם, לפעמים כולם כמו בגלות מצרים, ולפעמים רובם כמו בשאר גליות, ולפעמים קצת יחידים, הכל לפי צורך הטוב המעורב שם ברע, לברר הטוב ולהעלותו על ידי מצות ומעשים טובים שמקיימים ישראל שם, ומצא מין את מינו ומעלהו עמו. אבל בארץ שלא נשאר שם שום ניצוצ קדושה כלל, אם כן איש ישראל הבא שמה הוא קרוב להפסד, שישאיר שם על ידי איוה חטא ועון איוה ניצוצ קדושה, ורחוק מן השכר, כי אין לו מה ללקט שם, ולכן הזהירנו הקב"ה שלא לשוב לארץ מצרים עוד כל ימי עולם.

ובזה אמרתי פירוש הפסוק [ישעיה כז, יג] 'והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים וגו'.

והדבר צריך טעם למה שינה הלשון בין אשור ובין מצרים, שעל אשור אמר האובדים ועל מצרים אמר הנדחים, וגם למה חילקם כלל, והוא ליה למכלליניהו ובאו האובדים והנדחים בארץ אשור ובארץ מצרים. ולפי מה שכתבתי נחא, והבט וראה דבאשור אמר 'האובדים' ולא אמר 'האובדים', כי באמת אנו אבדנו, ושם יש לנו אבידה ניצוצי קדושה, ונתפזרנו שם לחפש אבודינו, אבל במצרים לא נשאר לנו

שם שום אבידה ובחנם באנו שמה, ולכן קורא אותנו הכתוב 'נידחים' כמי שנידח ממקומו בזרוע בלי שום תועלת.

ולזה כיוונו ר' אמי וריש לקיש שעשאוה כמצודה שאין בה דגן או כמצולה שאין בה דגים, ולא על הממון כיונו, רק על ניצוצי קדושה שלא השאירו שם כלום.

[צל"ח ברכות ט:]

כנה ארכעה בנים

שאלת בן החכם הוא על זמן הגלות שאז מודים רק על גאולת הנפש מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אתכם, והתשובה, אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. והנה השאלה סתומה, והתשובה סתומה וחתומה. אמנם עשותינו בלילה הזה כל המצות הללו זכר לחירות, היותינו עושים דבר זה תמיד, הן בזמן הבית הן בזמן הזה, זה משפט וחוקה, ש'משפט' הוא דבר שיש בו טעם הגון, ו'חוקה' נקרא דבר שהוא נגד הסברא^{נא}. והנה בזמן הבית שאנחנו בני חורין, ראוי מצד הדין והמשפט לתת שבח והודיה ולעשות זכר ליציאת מצרים בכל המצות הנהוגות בלילה הזה, אבל בזמן הגלות ואכתי עבדי אנן נראה הדבר כחוקה בלי טעם. אמנם שורש הטעם הוא גאולת הנפש, והנה שיעבוד הגוף וגאולתו מפורש בתורה, אבל שיעבוד הנפש וגאולתה אינו מפורש בתורה וצריך עדות על זה. וזה שאלת החכם, מה העדות על גאולת הנפש, וכיון שאין לנו עדות בתורה על זה, אם כן מה החוקים והמשפטים אשר צוה ה', שהרי בזמן הגלות נראה הדבר כחוקה בלי טעם.

האיסור לשוב למצרים הוא הוכחה על גאולת הנפש

ואמנם יש לנו עדות מן התורה על גאולת הנפש ממצרים, גאולה שלימה ונפלאה מאד, כי בכמה מקומות הוזכרנו בתורה שלא לשוב למצרים עוד לעולם [דברים יז, טז; שם כח, סח]^{נא}, והדבר צריך טעם, מדוע כל המדינות הותרו לנו לגור באשר נרצה, ומצרים הלוא היא ארץ טובה ושמנה, כגן ה' כארץ מצרים. אמנם ניצוצי קדושה נפזרו בכל קצות האדמה, וצריכין ישראל כולם או מקצתם להיות פזורים בכל המקומות ללקט כל הניצוצות, אמנם מצרים עשו כמצולה שאין בה דגים [ברכות ט, ב], ולא נשאר שום ניצוצ קדושה, הכל הוציא ה' בהוציאנו ממצרים, ולכן אין לנו לבוא שמה לעולם^{נא}. והנה אפיקו מנאי^{נא}, ובכל המדינות עדיין יש שם שבירת כלים מהקדושה, וצריכין אנו לבוא שם ללקטם ולהוציאם מטומאה לטהרה, אבל במצרים אין מפטירין אחר הפסח שהיא גאולת מצרים, אפיקומן לשון אפיקו מנאי^{נא}, שלא נשאר שם שום קדושה. ואם כן הרי הוכחה גדולה על גאולת הנפש.

שאלת בן הרשע הוא על עול התורה שקשה בעיניו יותר משעבוד מצרים רשע מה הוא אומר, מה העבודה הזאת לכם. הרשע הזה רואה עול התורה שעל הלומדים, 'הגית בו יומם ולילה' [יהושע א, ח], ורבא דעיין בשמעתתא עד דמבען אצבעתיה דמא [שבת פח, א], ואצל הרשע נחשב העבודה זו יותר קשה מעבודת מצרים, וכל עבודות קשות שבעולם אצלו יותר נקל מעול התורה, והוא אינו יודע הנחת הגדול שיש להלומדים מלימוד התורה והארת הנפש, ואין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה [אבות ו, ב]. והרשע שואל מה העבודה

נא. ראה פסחים קיט, ב וז"ל: מאי אפיקומן, אמר רב, שלא יעקרו מחבורה לחבורה. ופירש הרשב"ם: ולרב הכי משמע ליה אפיקומן, אפיקו מנייכו, הוציאו כלכם מכאן ונלך ונאכל במקום אחר. וכ"כ כהר"ץ [על הרי"ף שם] וז"ל: אפיקומן, לשון אפיקו מנאי.

מז. ראה יומא סז, ב.

מח. ראה סוכה נא, ב. וע"ע רמב"ם מלכים ה, ז.

מט. ראה כל הענין באריכות בפרי עץ חיים שער קריאת שמע פרק ג.

נ. ראה הערה הבאה.

בזמן הגלות הצריך התנא להזהיר לומר ההגדה כדי להודות על התורה ואומר אני, שעל זמן הבית לא הוצרך הכתוב להזהיר, ומצד הסברא בלי שום צווי החיוב מוטל על עבד שהוציאו מעבדות לחירות ומאבל ליום טוב ומשעבוד לגאולה, דבעי האי עבדא להודות ולהלל ולספר עזונו ונפלאותיו, וכמו שאמרו בערבי פסחים [קטז, א]: אמר רב נחמן לדרו עבדיה, עבדא דמפיק ליה מריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא, מה בעי למימר ליה, אמר ליה בעי לאודויי ולשבוחי, אמר ליה פטרתן מלומר מה נשתנה. אבל בזמן הזה שחזרה העבדות והשעבוד ועבדים אנחנו וכלה כל הרכוש, וידל ישראל מאוד^{נג}, אז היה מקום להשטן להתגרות ולהחטיא להתעצל בסיפור יציאת מצרים באמרו, ומה איכפת ליה בגאולת אבותינו ואין אנו בני חורין. ולכן הזהירה הגמרא ובעל האגדה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. מצה ומרור דייקא, שהמה מונחין, ופסח אינו כי חרבה עירנו, ואפילו הכי והגדת לבנך בעבור זה עשה ה' לי, לי דייקא, שגם לי בדור הזה הוא חירות גמור, שאף שעבדים אנחנו עתה בגלות הזה עבודת הגוף, אבל במצרים היתה טומאת הנפש וזהמת הקליפה, והטעם הוא, שבמצרים לא היה בידינו שום דבר להתגבר על הקליפה, אבל עכשיו התורה נתונה לנו מורשה, והיא שעמדה לנפשינו לטהרנו מחלאותינו, ובראתי יצר הרע, בראתי תורה תבלין לו, ואם פגע בכ מנוול משכחו לבית המדרש, אם אבן הוא נימוח [קידושין ל, ב].

ביאור הקרי והכתיב 'עני' ו'עוני'

ולרמז זה נראה לענ"ד הקרי והכתיב, "לחם עני" כתיב, ו'עוני' קרינו, שהנה הכתוב אמר שנאכל מצות לחם עוני, פירוש, שגם בגלות הזה שלחמנו לחם עוני, ואם תאמר כיון שאכתי עבדי אנו למה נזכיר יציאת מצרים, ומה בצע בגאולה ההיא שהיתה לאבותינו, אנו מה איכפת לן, ועל זה בא הקרי 'עוני' קרינו, שעונין עליו דברים, שהגלות הזה אם לחמנו עני מכל מקום עונין עליו דברי תורה המגינה עלינו, מה שאין כן גלות מצרים.

[דרוש נאות ג]

רמז בדברי הלל ע"פ האמור

וזה ענין הלל, שהיה כורך פסח מצה ומרור ואוכל ביחד, פירוש, שלא תאמר כי אין ענין להיות מצה ומרור ביחד, ובזמן שיש מרור דהיינו בגלות הזה אשר השביענו במרורים, אין עסק למצה שהוא מורה על החירות, אמנם על ידי פסח שהוא נוטריקון 'פה סח', דהיינו פה יסח בדברי תורה, ו'סח' גימטריא 'חיים', שהוא התורה עץ החיים למחזיקים בה, ועל ידי 'פה סח' מתקיים מצה ומרור ביחד, ואף שיש מרור לגוף בעסקי הגוף, יש מצה זכר לחירות הנפש על ידי לימוד התורה שאנו יכולים לעסוק בזמן הזה.

[דרוש נאות ד]

כמה מעלות טובות

כמה דקדוקים בפסקא 'כמה מעלות טובות'

כמה מעלות טובות למקום עלינו, אילו הוציאנו ממצרים כו', על אחת כמה וכמה טובה כפולה וכו'. הנה לפי הנראה הוא כפל הדברים, שהרי התחיל כמה מעלות וכו', אילו וכו', ממילא משמע שהכמה מעלות

הזאת לכם, אתם אומרים שיצאתם לחירות ממצרים, ואם בני חורין אתם מה העבודה הזאת לכם, וכוונתו על עבודת עול תורה. לכם ולא לו, שהוא פרק עול תורה מעל שכמו ואינו מביט בשום ספר, ואם יתחייב במשפט בדין תורה, פורק עול מעל צוארו והולך אחר שרירות לבו ומוציא עצמו מן הכלל, ולפי שהוציא עצמו וכו'.
[דרוש נאות יג-יד]

כורך שומר הבטחתו

בני ישראל העדיפו לצאת בלי הרכוש אבל מיד בחירות גמור

בגמרא מסכת ברכות [ט, א]: אמרי דבי ר' ינאי אין נא אלא לשון בקשה אמר ליה הקב"ה למשה בבקשה ממך לך ואמור להם לישראל בבקשה מכם שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב שלא יאמרו אותו צדיק "ועבדום וענו אותם" [בראשית טו, יג] קיים בהם "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" [שם שם, יד] לא קיים בהם, אמרו לו ולואי שנצא בעצמינו, משל לאדם שהיה חבוש בבית האסורין והיה אומרים לו בני אדם מוציאין אותך למחר מבית האסורין ונותנין לך ממון הרבה, ואמרו להם בבקשה מכם הוציאני היום ואיני מבקש כלום. "וישאלום" [שמות יב, לו] אמר רבי אמי מלמד שהשאלום בעל כרחם, איכא דאמרי בעל כרחם דמצרים, ואיכא דאמרי בעל כרחם דישאלום וכו', מאן דאמר בעל כרחם דישאלום משום משוי. לכאורה אין המשל דומה לנמשל, דהרי לא נתאחר יציאת ישראל ממצרים בשביל הרכוש, דבשלמא אם היה אומר שישאלום השיבו ולואי שנצא מיד ונצא בעצמנו, היה דומה לנמשל, אבל כיון שסתם אמרו ישראל ולואי שנצא בעצמנו, אין זה דומה לנמשל. [ואמנם להך איכא דאמרי משום משא^{נד}, ניהא].

ונראה דישאלום בשעה שיצאו ממצרים לא שחררו מצרים בהחלט, שהרי אמרו [שמות ח, כג] "דרך שלשת ימים נלך", והנה בודאי אז בשעת יציאה אם היו ישראל מבקשים שישתחררו בהחלט, גם כן היה פרעה ומצרים מסכימים מפני מורא המכה, שהרי אמרו [שמות יב, לג] 'כולנו מתים', ואמנם היה טעמו של הקב"ה שצוה להם שיאמרו דרך שלשת ימים, היה כדי שיקוים "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", שאם היו אומרים שיוצאים על מנת שלא לשוב עוד שמה, לא שייך לבקש שישאלום כלי כסף וזהב ושמלות, ולכן צוה הקב"ה שיאמרו שיוצאים רק לזמן ג' ימים, וכאשר באמת עבור זה רדף פרעה אחריהם ולא נשתחררו ישראל לחלוטין עד קריעת ים סוף, ואם כן שפיר דומה לנמשל, שישאלום אמרו הלואי שנצא בעצמנו בלי שום רכוש, ונוכל לצאת תיכף בתורת חירות גמור.

[צל"ח ברכות ט, ב]

יכול מראש חודש

מדוע נקטו חז"ל רק מצה ומרור

יכול מראש חודש, תלמוד לומר "ביום ההוא", אי ביום ההוא יכול מבעוד יום, תלמוד לומר "בעבור זה", לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. והנה אחז מצה ומרור ושביקין לפסח, ונוכל לומר דבזמן הזה קאי, אמנם גם בגמרא דף קטז, ב, "בעבור זה" לאו למעוטי סומא, אלא בעבור מצה ומרור הוא דאתי, ושם אקרא קאי למדרש פירוש, וקשיא למה שביקיה לפסח.

נג. היינו שלמ"ד בגמ' המובא בסמוך וישאלום בעל כרחם דישאלום, שלא רצו לשאול מחמת כובד המשא, לפי זה נמצא שכובד המשא היה מעכב ומאחר היציאה ממצרים.

נג. ע"פ שופטים ו, י. נד. ראה פרי עץ חיים שער המצות פ"ז.

וכמו שהיה בגלות מצרים שהיו כופרים בהשגחה, ופרעה אמר [שמות ה, ב] "מי ה' אשר אשמע בקולו וגו'" לא ידעתי את ה', והיו מאמינים רק בטבע ובמזלות, שהיו אומרים עולם כמנהגו נוהג. והנה פרעה אמר "לי יאורי ואני עשיתיני" [יחזקאל כט, ג], ולכאורה השוטה שבשוטים לא יאמר "אני עשיתיני", אבל הכוונה, שעולם כמנהגו נוהג וכל אחד אדון לעצמו, וכשנעשה על פי הטבע ואין עליו לא שוטר ולא מושל, הרי הוא כעושה את עצמו.

ע"י משה רבינו שנתן לבו שהכל בהשגחה התפרסמה אח"כ האמונה מחדש ומשה רבינו הוא היה תלמידו של אברהם אבינו, ונתן לבו שיש משגיח והכל בהשגחה וגמול ועונש, ועל זה נאמר [שמות ב, יא] "ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם", שהכוונה שנתן לבו שאין זה מקרה רק איזה עונש, ונתן לבו לדעת איזה חטא חטאו שגרם להם עונש זה, וכמו שנאמר אחר כך [שם, יד] "ויאמר אכן נודע הדבר", וכמו שפירש רש"י שם¹, ושוב זכה שהשיג מה שהשיג, ונגלה עליו מלך מלכי המלכים, והודיע על ידו במופת חידוש העולם וגמול ועונש, כי כל זה נתפרסם בנפלאות שעשה במצרים...

במצרים עזבו בני ברית אבותיהם ואעפ"כ שמר ה' את בריתו ואף עשה עמם יותר מהבטחתו

ונחזור לדברים הראשונים, שהקב"ה בהבטחתו לאבות מקיים לבנים, והנה הקב"ה הבטיח את אברהם אבינו בברית בין הבתרים [בראשית ט, יג-יד] "כי גר יהיה זרעך וגו' ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", והנה אנחנו לא שמרנו ברית ומשפטים וחוקים של אברהם אבינו במצרים, ועובדי עבודה זרה היו אבותינו במצרים, וכמו שקטרגה מדת הדין, הללו עובדי עבודה זרה וכו' [שמות רבה כא, ז], וגם לא נימולו, שהרי בעת צאתם מל אותם משה, רק שבט לוי שמרו ברית אלהים [שם יט, ה], ונתעלמה מאבותינו במצרים כל האמונה וכל היסודות שייסד אברהם אבינו ביחוד הבורא, ובברית העולם יש מאין, הכל נשכח מהם, ונטבענו במצולת מצרים בטומאת הנפש וזוהמא יתירה. אך הקב"ה שמר הברית והשבועה אשר כרת את אברהם אבינו.

ואמנם הקב"ה הקדים הגאולה קודם כלות ארבע מאות שנה, ואמנם זה היה דבר הכרחי, שאם היינו עוד שם כל כך נשתקענו בטומאה עד שלא היינו יכולים לצאת כלל², ואמנם זה היה נחוץ להוצאות גופינו שלא נשתקעו בטומאה, אבל לדון את מצרים בכל אותן שפטים רעים וגם ליתן לנו את רכושם, יש לפנינו ב' דרכים, או שלא היה מחויב כלל לעשותו, שעל תנאי שאמר "ארבע מאות שנה" אמר "וגם את הגוי וגו' דן אנכי", וגם אמר ש"יצאו ברכוש גדול", אבל כיון שלא נתקיים העניי ארבע מאות שנה, אינו מחויב לקיים הפרטים כלל. וגם יש לפנינו, שכל דיבור שיצא מפי הקב"ה לטובת ישראל אפילו על תנאי אינו חוזר [ברכות ז, א]³, וגם לא היה תנאי כפול⁴, מכל מקום לא היה מחויב לקיים התנאי קודם השלמת הזמן, ודי אם היה דן את המצרים בכלות הארבע מאות שנה, וגם לתת לנו רכוש מצרים בכלות ארבע מאות שנה, שזה לא היה נחוץ להקדים קודם הזמן, דבשלמא גוף יציאתנו ממצרים היה חפזון ישראל וחפזון השכינה שלא נשתקעו בטומאה, אבל כיון שכבר יצאנו לחירות מטומאת

היינו שעשה לנו כל הדברים הללו שאנחנו חייבים להודות לו עליהם, ולמה הוצרך שוב שנית לומר פעם שנית על אחת כמה וכמה טובה כפולה וכו', שהוציאנו וכו', והיינו הני דחשיב למעלה.

ואף שכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח, היינו להרבות בכל פרטי הטובות וגאולות שהיו לנו בצאתנו ממצרים, אבל לא להכפיל דבר אחד ב' פעמים ברגע אחד זה אחר זה. ומה שבמגילה חייב אדם לקרות המגילה בלילה ולחזור ולשנותה ביום [מגילה ד, א], ואף שגוף קריאת המגילה היא לפרסומי ניסא, הרי שאנו כופלים דבר אחד ב' פעמים, מכל מקום אינו דומה לכאן, דשם הוא בזמנים מחולפים ביום ולילה, ודמיא לקריאת שמע ערב ובוקר, ועוד ששם דבר זה עצמו הוא זכר לנס שהיו צועקים ביום ובלילה, כמו שפירש רש"י שם [ד"ה ולשנותה], אבל להכפיל דבר אחד זה אחר זה אינו נכון, והאומר מודים מודים משתקין אותו [ברכות לג, ב].

ועוד, דמצינו גם כן שינוי בין פעם ראשון לשני, שהתחיל כמה מעלות טובות, ואחר כך אמר על אחת כמה וכמה טובה כפולה, ושביק ל'מעלה', והוי ליה גם כן לומר 'מעלה טובה כפולה'. גם הלשון אינו מדוקדק באמרו כמה מעלות וכו', אם כוונתו שאנחנו חייבים לשלם תודות על כל הטובות שעשה לנו, היה לו לומר 'כמה גמולות טובות למקום עלינו'.

הקב"ה שומר בריתו לבני אוהבו בשלימות גם כשמורדים בו, שלא כמדת ב"ו והנראה, שכונת בעל האגדה מתחלה לשבח ולרומם את אלהינו על גודל חסדו והנהגתו עמנו יותר מהנהגת בשר ודם אוהב עם זרע אוהבו. הנה מדת בשר ודם, אם מבטיח מלך בשר ודם לאוהבו שייטיב עם זרעו ויעשה להם טובה פלונית, אם בני האוהב ההוא המה עבדים נאמנים למלך כמו שהיה אביהם, הנה המלך יעשה להם הטובה שהבטיח לאביהם בתכלית השלימות שיוכל להיות בטובה ההיא, אמנם אם הבנים לא אווזים מעשה אבותיהם בידיהם, ואינם נאמנים בברית עבודת המלך כמו שהיה אביהם, אף שהבטחת המלך אינה חוזרת ריקם וכבר הבטיח לאביהם, הנה המלך יעשה בצמצום באופן שעושה רק על צד ההכרח ובעין רעה, וכל מה דאפשר למעט הטובה ההיא ימעט, וכן כל מה דאפשר לאחר הזמן יאחר, וקל וחומר אם הבנים המה בני מרי ומרו את פי המלך, ואף שהבטיח המלך לאביהם בברית ובשבועה ובשביל שוטים הללו שקלקלו לא יחלל המלך בריתו ושבועה, אבל יעשה הדבר על אפו ועל חמתו, ולא ישגיח שהטובה הזו תהיה דבר המתקיים, ואדרבה, ניהא ליה שמהרה בעשן תכלה ולא ישאר דבר המתקיים. אבל הקב"ה ברחמיו נתעלה על כל זה, ו"שומר הברית והחסד לאוהביו וגו' לאלף דור" [דברים ז, ט], וכמה פעמים מרינו ומרדנו בו, ובכל אלה ברית אבות לא תמה⁵, ועין השגחתו עלינו להטיב עמנו בתכלית השלימות היותר נאות ובעין יפה.

הקב"ה כרת ברית עם אברהם אבינו ראש האמונה ובגלות מצרים עזבו דרכו צא ולמד, שהקב"ה כרת ברית עם אברהם אבינו ראש האמונה אשר הוא פרסם אלהותו בעולם, והוא הודיע ממצאיותו ואחדותו והשגחתו בעולם ושיש דין ודין משלם גמול כל אחד לפי גמולו, ועשיו בעונותינו הרבים נתרועע היסוד שיסד אברהם אבינו בעולם,

נה. ראה תוספות מסכת שבת נה, א ד"ה ושמואל.

נז. ראה חסד לאברהם מעין ב נהר נו.

נח. ע"י מה שהאריך רבינו בזה בדרוש ס.

נט. ראה קידושין סא, א.

נז. ד"ל רש"י: ומדרשו [שמות רבה א, ל], נודע לי הדבר שהייתי תמה עליו, מה חטאו ישראל מכל שבעים אומות להיות נרדים בעבודת פרך, אבל רואה אני שהם ראויים לכך.

שפטים אף שכרת בריתו "וגם הגוי" וגו', מכל מקום כיון שלא נתקיים ארבע מאות שנה ממילא אין חיוב לדון הגוי, ואפילו אם היה חיוב, מכל מקום די אם דן אותם בכלות ארבע מאות שנה, ואז לא היה עושה בהם באותן מצרים שפטים רק בזרעם אחרים. וזה שאמר אילו הוציאנו ממצרים, שזה הכרחי מצד הברית, ולא עשה בהם שפטים, בהם דייקא, רק היה עושה בדורות הבאים בכלות ארבע מאות שנה, דיינו.

'אילו עשה בהם וכו' ולא עשה באלהיהם' והיינו חוזרים לשעבוד 'דיינו' אילו עשה בהם שפטים, ולא עשה באלהיהם. והיה נשאר השר שלהם קיים, והיה עלינו מורא ופחד שלא נחזור להשתעבד עד כלות זמן ת' שנה, אפילו הכי דיינו, שעל כל פנים הרווחנו אף בהפרד לפי שעה מהטומאה שלא נשתקע שם.

'אילו עשה באלהיהם' אמנם עדיין היו יראים מהמזל, 'דיינו' אילו עשה באלהיהם ולא הרג את בכוריהם, דיינו. הנה בהיותנו במצרים מקטני אמנה היינו, ושכחנו ברית אלהים את אברהם עבדו להיות לו לאלהים ולזרעו אחריו, ובהיותנו דבקים בה' כבר הבטיחנו על ידי נביאיו "ומאותות השמים אל תחתנו" [ירמיה י, ב. ראה סוכה כט, א], וכבר אמרו רבותינו ז"ל [שבת קנז, א] אין מזל לישראל, אבל במצרים היינו טועים בטעות מצרים שהיו אומרים שלהם משפט הבכורה על ידי מזל שלהם שהוא מזל טלה בכור למזלות^{סד}. והיו למצרים כוחות שמים, האחד השר שלהם למעלה, וגם על ידי המזלות מזל טלה, ואותן שכפרו בהשגחה לגמרי ואמרו שהעולם נמסר למזלות ומזל מעשיר וכו'^{סו}, אלו נתייראו ממצרים מחמת המזל, ואותן שהשיגו מעט, אף על פי כן נתייראו מהשר שיש לו אחיזה למעלה, ובנפול השר שלהם כבר מצאו בטחון אלו המאמינים בהשגחה, אבל בתחלת גאולתנו, עדיין לא הושרשה האמונה בלב כולנו, והיו בנו אותן שהורגלו במצרים לבטוח במזלות, אלו נתייראו ממזל טלה בכור המזלות. ולכן הכה ה' כל בכור מצרים, ובחר בקרבן פסח מן הכבשים, כדי לידע שאין יכולת במזל טלה מאומה^{סה}. וזה שאמר אילו עשה בהם ובאלהיהם שפטים ולא הרג בכוריהם, והיה עדיין מורך בקטני אמנה מחמת מזל טלה, אפילו הכי דיינו.

'אילו הרג את בכוריהם' וכו' והיינו צריכים להשלים בשאר גליות, 'דיינו' אילו הרג את בכוריהם ולא נתן לנו את ממונם, דיינו. כי אף שכבר היינו בטוחים מפחד שלא נחזור למצרים, אבל עדיין לא ידענו אם יצאנו לחירות לגמרי, כי אולי כיון שלא השלמנו הזמן ת' שנה נצטרך להשתעבד אחר כך בשאר גליות, כאשר באמת כמה מהמפרשים^{סז} שרוצין לומר כי ארבע גליות היו לתשלום שעבוד מצרים. ואמנם לו יהיה כן אכתי דיינו, כי אינו דומה גלות מצרים שהיא ערות הארץ טומאת הנפש, לשאר גליות שהם עבודת הגוף והיינו בגאולת הנפש^{סח}. אבל כיון שנתן לנו את ממונם, והוא שער עבודה כתשובה

הנפש, אין לשאר פרטים חפזון קודם השלמת הזמן ארבע מאות שנה.

ההכרח למרה יצי"מ היה רק להפרידם מהטומאה אבל אח"כ היו יכולים לחזור וגם זה שהיינו בסכנה עצומה להשתקע חס ושלום בטומאת מצרים, זה היה אם היינו בהתמדה עוד שם בלי הפסק, אבל אחר שיצאנו משם ונתפרדנו מהטומאה, שוב אף אם היינו חוזרים לעבודת מצרים לא היה כל כך סכנה, כיון שהיה הפסק והנחה מהטומאה בינתיים. וזה היה באמת קטרוגו של עוזא שר מצרים להחזירנו למצרים, כמבואר בילקוט [בשלח רמז רמא], שעמד עוזא ואמר שעדיין לא שלמו ת' שנה, רבנו של עולם, תן לי רשות ואחזירם למצרים. ולכאורה, וכי שוטה היה עוזא, אם היה רצון הקב"ה שיחזרו לא היה מוציאם, ועוד למה שתק עוזא עד שיצאו ואז טען להחזירם, בשעת הוצאה היה לו לעמוד ולקטרג שלא יצאו, ואמנם לפי מה שאמרתי הדבר נכון, שעוזא היה סבור שהקב"ה מוציאם על ימים אחדים כדי להפרידם מטומאת מצרים, ואחר כך להחזירם כדי לקיים "וענו אותם ארבע מאות שנה".

בנ"י לא היו בטוחים שיצאו לחירות עולם עד שראו במיתת שר של מצרים ובאמת לא היו בטוחים ישראל בחירות שלהם עד שמת שר של מצרים על שפת הים, ואז ידעו שלא יחזרו להשתעבד, כי ביד מי ישתעבדו, כיון שמת השר שוב המצרים כבהמות נחשבו, כי שאר אומות כולם יש להם שר למעלה, ועל ידי זה היה להם אחיזה למעלה, אבל המצריים נפסקו מן השרש^{סז}, ולכן נקראו סוסים וחמורים, כמו שנאמר [יחזקאל כג, כ] "אשר בשר חמורים בשרם וזרמת סוסים וזרמתם". וזה דכתיב [שמות יד, ל] "וישע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים וירא ישראל את מצרים מת", ודרשו רבותינו ז"ל, 'מתים' לא נאמר אלא "מת", ששר שלהם מת^{סח}.

ביאור 'כמה מעלות' ע"פ האמור

והקב"ה ברחמיו הוציאנו מעבדות מצרים לחירות עולם, וגם דן את מצרים ההם עצמם בזמן ההוא אף שלא כלו ארבע מאות שנה, וגם נתן לנו רכוש גדול, וקיים כל מה שהבטיח לאברהם הכל קודם הזמן, והכל בתכלית הטוב האפשר, הגם שלא אחזנו מעשה אבינו בדינו, ומלך בשר ודם המבטיח לאוהבו שיעשה לזרעו, אם זרעו לא נכון עמו אינו מקיים רק ההכרח ודבר שלא יתקיים. וזה שיסד בעל ההגדה, כמה מעלות למקום עלינו, פירוש, כמה מעולים וגבהו דרכי חסדיו יותר מה שיש עלינו בשילום טובה למי שכרתנו ברית ושבועה לשלם לו שעושים בצמצום ובעין רעה.

'אילו הוציאנו וכו' ולא עשה בהם שפטים' רק בזרעם אחר ת' שנה 'דיינו' ואמר, הן אמת שהקב"ה כרת ברית לאברהם אבינו וממילא הוכרח לקיים בריתו קודם הזמן, [כי] אם לא יקיים בעת ההיא שוב לא יתן, כי טומאת מצרים היתה גוברת על נפשותינו בלי שום טהרה ככלי חרס שאין לו תקנה^{סז}. ואמר, כן הדבר שההוצאה ממצרים היה נחוץ, אילו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים, דיינו, הנה היה לו לומר 'ולא עשה בהמצרים שפטים' ולא 'בהם', שעדיין לא הזכיר את המצריים, רק המדינה הזכיר, מצרים. אבל הכוונה, שהרי העשיית

ס. ראה זוה"ק וארא ל, ב.

סא. ראה זוה"ק בשלח נב, ב. וראה עוד כע"ז בשמות רבה כב, ב. [לשון זה ממש לא מצאנו ברז"ל, אמנם כן מובא בספרי הקדמונים, אלשיך הק' ועוד].

סב. ראה משנה כלים ב, א.

סג. ראה זוה"ק בשלח רנ, ב. וע"ע של"ה הק' פרשת בא תורה אור.

סד. ראה שבת קנז, א.

סה. ראה מורה נבוכים חלק ג פרק מז.

סו. ראה הגדת מטה אהרן: חסד שמואל פרשת וישלח. וע"ע בצל"ח פסחים קטז,

ב. שהביאו רבינו בשם 'יש שדרשו'.

סז. ראה מה שהאריך רבינו בזה בדרוש נ [אות ג-ה].

גביהה בן פסיסא לפני אלכסנדר מוקדון [סנהדרין צא, א]^ט, ושכירות אינה משתלמת אלא בסוף [ב"מ סה, א], מכלל שכבר נשלם הזמן על ידי קושי השעבוד^ט.

השי"ת הוציא והפריש את בני מטומאת מצרים בדרך נס

אילו נתן לנו את ממונם ולא קרע לנו את הים, דיינו. הנה טומאת מצרים היא טמאה את הנפש, ובצאתינו משם עדיין לא הוטהרנו, רק בעת היציאה עשה הקב"ה עמנו לפני משורת הדין, כי לא היה בנו כח לפרוש משם, ונגלה עלינו ונתן מצוות פסח ומילה ומרור^ט, ואמנם לא היה בנו כח לסבול עול המצות. כמו בחיי הגוף, הנה על הלחם יחיה האדם והוא עיקר קיום הגוף, והתינוק בעודו ולד לא יטעם טעם דגן, כי אין בכחו לסבול עד שהוא גדל לאחדים. כן קטנו מכל החסידים, ונפשינו היתה קצרה מלסבול עול מצות, רק בדרך נס בסיוע השפעת קדושה יתירה חוץ לטבע יכולנו לקיים מצות הלילה אז, כי נגלה עלינו מלך מלכי המלכים הקב"ה, וכל זה בנס גדול כדי להוציא נפשנו מכור הברזל, אבל תיכף בבוקר אז נסתלקה השכינה, רק הנחנו בעמוד ענן ועמוד אש, ועל ידי משה בחירו, ולא היה בנו כח עול מצות^ט. לכן פסח מצרים לא היה חימוצו נוהג אלא יום אחד [פסחים כה, ב], כי אחר כך לא היה בנו [כח] לסבול עול מצות החג הקדוש, עד כי נטהרנו דוגמת הנדה המתקדשת מטומאתה, וספרנו שבעה שבועות, וזה היה גמר הטהרה^ט.

בשביעי של פסח שזכו לרוח"ק ואמרו שירה היה סימן בידם על גאולת הנפש אבל תיכף בעבור עלינו שבעה נקיים בימים, דהיינו בשביעי של הפסח, אז כבר התחלנו לבוא לגדלות קצת, וחזר רוח הקודש עלינו^ט, ולכן אמרו שירה ברוח הקודש [שמות רבה כב, ג], כי איך אמרו ששים רבוא כאחד שירה בנוסח אחד אם לא כי הופיע עלינו אור נוגה רוח קדשו^ט, והתחלנו לקבל עול האמונה "ויאמינו בה" ובמשה עבדו [שמות יד, לא], ואז חזר הקב"ה ונגלה עלינו בעצמו ובכבודו, כמו שנאמר [תהלים קיד, ג, ז] "הים ראה וינוס וגו', מה לך הים כי תנוס, מלפני אדון חולי ארץ מלפני אלוה יעקב", וכמו שאמרו רבותינו ז"ל [מכילתא בשלח ד] שהים השיב למשה, לא מפניך אני נס ובורח, אלא "מלפני אדון חולי ארץ". ואז היה סימן בידינו שנפשותינו מטוהרים אחד לאחד.

'אילו נתן לנו את ממונם' זכו לגאולת הגוף לבד, 'דיינו'

אבל גוף היציאה ממצרים, אף שגם כן נגלה עלינו מלך מלכי המלכים הקב"ה וגאלנו, היה רק סימן שרצונו שלא נדבק יותר בהטומאה, אבל לא היה סימן לטהרנו מטומאה שכבר שלטה בנפשותינו, ולכן אמר **אילו נתן לנו את ממונם**, וכל זה הכל סימן לגאולת הגוף, ולא קרע לנו את הים שהוא סימן גאולת הנפש, דיינו.

'אילו קרע לנו וכו' ולא העבירנו בתוכו בחרבה' והיה מקום לומר שנקרע רק להטביע המצרים, 'דיינו'

ס. ז"ל הגמרא: שוב פעם אחת באו בני מצרים לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו, הרי הוא אומר [שמות יב, לו] "וזה נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלום", תנו לנו כסף וזהב שנטלתם ממנו, אמר גביהא בן פסיסא לחכמים, תנו לי רשות ואלף ואדון עמאן לפני אלכסנדרוס, אם ינצחוני אמרו להם הדייט שבנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם אמרו להם תורת משה רבינו נצחתכם, נתנו לו רשות והלך ודן עמאן, אמר להן מהיכן אתם מביאין ראיה, אמרו לו מן התורה, אמר להן אף אני לא אביא לכם ראיה אלא מן התורה, שנאמר [שם, מ] "ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה", תנו לנו שכר עבודה של שלשים ריבוא ששיעבודתם במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה.

אילו קרע לנו את הים וכו'. הנה היה מקום לומר שקריעת הים לא נעשה בשביל ישראל, רק שרצה הקב"ה לעשות נקמה במצרים להטביעם בים, לכן קרע הים כדי שיבואו המצרים בתוכו, וישראל ממילא הלכו בו, אבל באמת אף כשנקרע הים מכל מקום דרך המקום שהיה בו מים זמן ארוך שיהיה קרקעיתו רפש וטיט, אבל הקב"ה עשה נס בים שנעשה יבש ממש לבני ישראל, וזה בודאי היה סימן ואות כי לזרע אברהם אוהבו לבני יעקב בחירו קרע הים. וזה שאמר **אילו קרע לנו את הים ולא העבירנו בתוכו בחרבה**, אלא שהיינו מהלכין ברפש וטיט, דיינו, קל וחומר שהעבירנו בחרבה ונודע כי לאהבתו את עמו קרע הים.

רק כשראו נסי קריעת ים סוף נבהלו כל האומות

ולכן אז שמעו עמים ירגזון חיל אחוז יושבי פלשת, ונבהלו אלופי אדום ואילי מואב וכל יושבי כנען [שמות טו, יד-טו], ולכאורה תמוה, ועד עתה למה לא נבהלו, וכי נסים ונפלאות שעשה במצרים מילי זוטרי ניהנו. אמנם, בניסי מצרים סברו שהוא רק לקיום ברית בין הבתרים להוציאם ממצרים, והיה הכרח להוציאם קודם הזמן כדי שלא ישתקעו שם, אבל בשביל זה לא יקדים נתינת הארץ קודם הזמן, כי סברו שהקב"ה שונא את יוצאי מצרים על שעבדו עבודה זרה במצרים, אבל כיון שראו נפלאות שעשה בים סוף והראה חבתו הגדולה, ואז נודע אהבת ה' לדור דעה שהוא להם מצד עצמותם, כי ידע שיקבלו כולם תורה בסיני ויקדימו נעשה לנשמע, אז נבהלו כל האומות, המה ראו כן תמהו.

'אילו העבירנו וכו' ולא שיקע' וכו' והיה מקום לומר שעשה רק כדי שיחדלו המצרים מלרדוף אחר בני 'דיינו'

אילו העבירנו בתוכו בחרבה וכו'. היה מקום לומר שלא רצה הקב"ה רק להציל את ישראל שלא יחזרו למצרים מקום טמא ומוזהם ביותר, ולכן הראה לעיני מצרים נסים ונפלאות שעושה עם ישראל דרך חיבה, שייסברו מצרים שאהבתו שלימה עם ישראל ויחדלו מרדוף אחרי בני ישראל, אבל לא מלבו באהבה שלימה, ואף על פי כן היה דיינו, שעל כל פנים היה מציל אותנו מצרינו. אבל כיון ששיקע צרינו בתוכו, ולא נשאר בהם עד אחד, וגם כל אותן המצרים שנשארו במצרים סבלו אז מכות אכזריות, כמו שנאמר [שמות יד, כה] "כי ה' נלחם להם במצרים" [מכילתא בשלח ה], ואם כן רודף אין, וכל מה שעשה עמנו אות לטובה היה לאהבת ה' את עמו, אהבה רבה ואהבת עולם.

אחר שעשו העגל חשבו האומות שבודאי אין להם תקומה עוד

אילו שקע צרינו בתוכו ולא ספק צרכנו כו', דיינו. הנה כל אותות מצרים ונפלאות על ים סוף היו פרסומי אהבת הקב"ה את עמו בעת ההיא, אף שהיו עובדי עבודה זרה במצרים, נידונו כאנוסים ושוגגים,

סט. ראה יפה תואר שמות רבה טו, א.

ע. ראה מכילתא בא ה.

עא. ראה פרי עץ חיים שער חג המצות פ"א.

עב. ראה זוה"ק אמור צו, א.

עג. ראה פרי עץ חיים שער המצות פ"ח.

עד. ראה רש"י במסכת סוטה ל, ב [ד"ה כסופר] ובמהרש"א שם; אלשיך הק' שמות טו, א.

הזמן ההוא. ועל ידי הבטחון שקטו עשתנותיו של האדם, ויבטח בשם ה', ומאן דהיב חיי יחיב מזוני [תענית ח, ב], ועל ידי הבטחון תגבר האמונה ולא ישיג גבול, וידע שאין אדם נוגע במה שמוכן לחיבורו, וכל מזונותיו של אדם קצובין [יומא לח, ב], ולמה זה יגע לריק לאסוף הון ולא במשפט, בעושק וגזל וריבית ועשיית עול במדה במשקל ובמשורה, הלא לא יועילו כל תחבולותיו של שקר להשיג מה שלא נקצב לו מראש השנה, ומה שנקצב לו בראש השנה בודאי ישיג בהיתר, ולמה זה שביק היתרא ואכיל איסורא, וכל זה גורם מיעוט האמונה.

מיעוט הליכה לביה"כ מראה על חוסר הבטחון

ומיעוט הילוך לבית הכנסת הוא גם כן מיעוט הבטחון, וכאילו מזונותיו תלויים ברגע עת התפלה³, וכבר אמרו רבותינו ז"ל [ברכות ו, ב] שהקב"ה שואל על מי שאינו בבית הכנסת, וכתב [ישעיה ג, י] "הלך חשכים ואין נגה לו", אם לדבר הרשות הלך אין נגה לו, מאי טעמא, "יבטח בשם ה' וישען באלהיו" [שם], שהיה לו לבטוח בהקב"ה...

אכילת המן היה להרגיל את בני"ב במדת הבטחון

והנה הבטחון הוא יסוד קיום האמונה והתורה, ומי שאומר מה אוכל למחר, הוא מקטני האמונה [סוטה מח, ב], וכל זה רצה הקב"ה להשריש בלבינו, ולכן האכילנו את המן ארבעים שנה דבר יום ביומו, וכל יום ויום היו עיניהם תלויות לבטוח בה' שיתן גם למחר⁴, ומקרא מלא דבר הכתוב [דברים ח, ג] "ויאכילך את המן וגו'", למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם", ומוצא פי ה' אשר עליו יחיה האדם הוא אשר פי ה' יקבנו בראש השנה לקצוב לו מזונותיו, וכל יגיעות האדם וחריצותיו הבל המה גם יחד, שקר ואין בהם מועיל.

'אילו סיפק צרכינו' היה 'דיינו' לקנות הבטחון, וק"ו ע"י המן

וזה כוונת בעל האגדה, אילו סיפק צרכינו במדבר ארבעים שנה, ולא האכילנו את המן, היה דינו לקנות הבטחון, כי כשם שסיפק צרכינו במדבר ארץ לא זרועה, כך יספיק צרכינו תמיד, קל וחמר שהאכילנו את המן דבר יום ביומו איש לפי אכלו, ולא העדיף המרבה ולא החסיר הממעיט, שראוי שיושרש בלבינו הבטחון והאמונה האמיתית.

ע"י 'שנתן את השבת' הראה ה' שיש השגחה גם על העתים המשתנים

אילו האכילנו את המן, ולא נתן לנו את השבת, דינו. הנה בעסק ההשגחה אלוקית, בלבול גדול ושגעון בין הפילוסופים, ויש מהם כופרים לגמרי בהשגחה, ויש מודים בהשגחה הכללית אבל לא על איש פרטי, ויש מהם מודים [ש] גם על איש פרטי ניתן ההשגחה בשעת הבריאה בהטבע דרך כלל, אבל לא על המקרים המתחדשים וזמנים המשתנים⁵. וכל זה גורם להם לפי שהם נמשכין הכל אחר

הקיסטון הניחה לי שאכנו, והיה פדגוג עומד בחוץ, אמר הפדגוג, המלך ובנו לפנים בקיסטון למה הוא אומר הניחה לי, אלא מפני שהמלך מבקש שאלך ואפייסנו על בנו, לכן הוא מצעק הניחה לי. כך אמר הקב"ה למשה "ועתה הניחה לי", אמר משה, מפני שהקב"ה רוצה שאפייס על ישראל לפיכך הוא אומר "ועתה הניחה לי". מיד התחיל לבקש עליהם רחמים.

עט. ראה חובת הלבבות שער הבטחון בהקדמה.

פ. ראה מה שהאריך בזה רבינו בדרוש ט.

פא. ראה מכילתא בשלח ה; ילקוט יומא רמז רסד; כד הקמח סוף ערך בטחון.

וע"מ מה שהאריך בזה רבינו בדרוש סח.

פב. ראה מורה נבוכים חלק ג פרק יז; עקידת יצחק שער מג.

וכמו שהשיב הקב"ה להם"ם כשבא לקטרג, ואמר לו הקב"ה, שוטה שבעולם, אתה דן על השוגג והאונס כמזיד ורצון, כלום עבדו ישראל עבודה זרה אלא מתוך טירוף ושיעבוד ואונס וכו' [ילקוט בשלח רמז רלז]. ועוד, כי עדיין לא ידעו את ה' ולא ראו נפלאותיו, אבל אחר שקרבם לעבודתו וראו נפלאותיו, ובעוד המלך במסבו נרדי נתן ריחו, ועשו העגל בכלות ארבעים יום מקבלת התורה⁶, חשבו כל האומות, הנה ככל הגוים בית יהודה חס ושלום, ואין להם תקומה, וגדולה השנאה אשר שנאם מאהבה אשר אהבם, ועלובה כלה מזנה בתוך חופתה [שבת פח, ב], אבל שיעלה על הדעת שנחזור לחיבה הראשונה ולומר "שחורה אני ונאווה" [שיר השירים א, ה], זה לא היה על הדעת.

כיון ש'סיפק צרכינו ארבעים שנה' מוכח שלא פסקה האהבה מעולם

אבל באמת הקב"ה לא עזבנו, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל [שבת שם] עדיין חביבותא גבן, וכתב [שם, יב] "נרדי נתן ריחו", ולא כתיב הסריח. ובאמת המאמר שאמר הקב"ה למשה [שמות לב, י] "ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם", לא ענה מלכו⁷, רק בא לידי פתחון פה למשה שיתפלל עליהם⁸. והמופת על זה אני אומר, שהרי לא פסקה טובתו ממנו אפילו רגע, והרי לא פסקו המן והבאר והענן גם במעשה העגל, ואם היה שנאת המקום עלינו אפילו רגע אחד, היה לו על כל פנים למנוע כל הטובות הללו לשעה, אלא ודאי יפה אמרו רבותינו ז"ל שעדיין חביבותא גבן.

וזה שאמר אילו שקע צרינו כו', וכל הנפלאות הגורמים הכל אות על אהבה לשעבר, אבל היה מקום לומר שעל ידי מעשה העגל אבדנו המעלה שהיה לנו, ואף על פי כן דינו במה שכבר זכינו, אבל כיון שסיפק צרכינו במדבר ארבעים שנה, ארבעים שנה דייקא, שלא חסר מארבעים שנה אפילו יום אחד, אם כן נראה שלא פסקה האהבה אפילו ביום העגל, קל וחומר אחר שעשינו תשובה.

לקניית התורה צריכים להקדים מדת הבטחון שעל ידה נעשה שקט ושל

אילו סיפק צרכינו במדבר ארבעים שנה ולא האכילנו את המן, דינו. הנה מלבד מעלת המן על שאר מזונות הוא שהמזון של המן הוא רוחני מזון הנפש 'לחם אבירים' שמלאכי השרת אוכלין אותו [יומא עה, ב], עוד מעלה נפלאה, כי באמת כל עיקר מעלתו הוא לתכלית הכל שהוא קבלת התורה. והנה כבר אמרו רבותינו ז"ל [ברכות לה, ב]: אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה, תורה מה תהא עלה. ולכן לקניית התורה צריך קדימת קנין מדת הבטחון⁹, ויבטח בשם ה' ולא יעסוק כל היום בעסקי עולם הזה, ויקבע עתים לתורה כל אחד לפי מדרגותיו ושלמותו, אבל אם אין מדת הבטחון לא יספיקו חיי מתושלח לכל ריבוי מחסורי האדם לפי עוצם תאוותיו, ואין אדם מת וחצי תאוותו בידו [קהלת רבה א, לד], ודואג ליום מחר, ויש מחר שהוא לאחר זמן, וטורח ורודף להכין על זמן שלא ישיג

עה. אמר עולא, עלובה כלה מזנה בתוך חופתה, אמר רב מרי ברה דבת שמואל, מאי קרא, "עד שהמלך במסיבו נרדי" וגו' [שיר השירים א, יב], אמר רב, ועדיין חביבותא היא גבן, דכתיב "נתן", ולא כתב 'הסריח'.

עו. ראה שמות רבה מט, ב וז"ל: "שחורה אני ונאווה", אם שחורה למה נאווה, וכי יש שחורה נאווה, אלא אמרה כנסת ישראל וכו', שחורה אני במעשה העגל, ונאווה אני במעשה המשכן.

עז. ע"פ איכה ג, לג, וראה מגילה יב, א.

עח. ראה שמות רבה מב, ט וז"ל: "ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם", וכי משה היה תופש בהקב"ה שהוא אומר "הניחה לי", אלא למה הדבר דומה, למלך שכעס על בנו והכניסו לקיסטון ומתחיל לבקש להכותו, והיה המלך מצעק מן

זכינו במעמד הר סיני, אבל קודם לזה, אף שכל אבותינו קיימו כל התורה עד שלא ניתנה^פ, המה בכלל אינם מצווים.

במצות השבת נתעלו ישראל על האומות כבר קודם מעמד הר סיני והנה יצא מזה מצות שבת, שאפילו קודם מתן תורה נתעלו בזה ישראל על כל האומות, אשר לא די שאינם מקבלין שכר על השבת אלא אפילו איסורא איכא, דגוי ששבת חייב מיתה [סנהדרין נח, ב], נמצא שעל ידי השבת כבר נתעלו ישראל עילוי רב על שאר אומות. וזה אילו נתן לנו את השבת, ולא קרבנו לפני הר סיני לקבלת התורה, דיינו עילוי רב על האומות, קל וחומר שקרבנו לפני הר סיני ובחר בנו מכל העמים.

‘אילו קרבנו לפני הר סיני’ ונעשינו מצווים ועושים על הלימוד ‘דיינו’ וק”ו שנתן התורה במתנה

אילו קרבנו לפני הר סיני, ולא נתן לנו את התורה, דיינו. הנה זה תמוה, אם לא נתן לנו את התורה מה רבותא בהר סיני יותר משאר הרים גבוהים^פ, ועיקר עילוי הר סיני שהוא ההר אשר חמד אלהים ליתן עליו את התורה. ואמנם הכוונה, קרבת הר סיני היינו קבלת התורה, אלא שמלבד הקבלה נתן לנו הקב”ה התורה במתנה, ונפקא מינה שנאסר לימוד התורה לשאר אומות, וכבר אמרו רבותינו ז”ל בפרק ד’ מיתות [סנהדרין נט, א] דלא חשבה בשבע מצות שהוא בכלל גול^פ.

והנה אף אם לא ניתנה תורה שם במתנה ממש, והיו גם הגויים רשאים לעסוק בתורה כמו שרשאים לקיים שאר מצות ולקבל שכר, אף על פי כן כבר נתעלינו עליהם עילוי רב בלימוד התורה, כמו בשאר מצות שאנחנו מצווים ללמוד והמה על כל פנים אינם מצווים. וזה כוונת בעל האגדה אילו קרבנו לפני הר סיני, והיינו לקבל התורה, ולא נתן לנו את התורה, דיינו שלא ניתנה במתנה, והיו גם כל הגויים רשאים ללמוד תורה, אפילו הכי היה דיינו עילוי עליהם, שאנחנו מצווים ללמוד, קל וחומר שנתן לנו התורה במתנה, לנו צוה משה מורשה [דברים לג, ד], ונאסר לימוד התורה על העמים, קל וחומר שאנחנו דבקים בה’ ובתורתו בעילוי רב ועצום.

בנ”י נתעלו על האומות בזה שהם חלק ה’ ואינם תחת שר

אילו נתן לנו את התורה ולא הכניסנו לארץ ישראל, דיינו. הנה כבר היה בנו כמה עילויים אשר נתעלו ישראל על שאר אומות. והנה “יצב גבולות עמים וגו’ כי חלק ה’ עמו” [דברים לב, ח-ט], ושבעים אומות המה תחת שבעים שרים, כל אחד בארצו שר שלו פקיד על הארץ ההיא, וכמו שמצינו בכתובים [דניאל י, כ] “שר פרס” וכדומה, ואמנם ישראל אין להם שר, ו”חלק ה’ עמו”, גם ארץ ישראל אינה תחת שום שר, “ארץ אשר ה’ אלהיך דורש אותה” [דברים יא, יב]^פ.

‘אילו נתן לנו את התורה’ להיות בחירות מהשר ‘דיינו’ וק”ו שהכניסנו לא”י והנה אף אם לא הכניסנו לארץ, והיינו דרים בשאר ארצות אשר משועבדים תחת השר למעלה, אף על פי כן היינו אנחנו בני חורין מהשר שלמעלה במרום על ידי התורה “חרות על הלוחות” [שמות לב, טז], ואין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה [אבות ו, ב], ועל ידי

הטבע, ומטין גם הנהגות הבורא אחר הטבע, ואין בטבע חילוק ושינוי. וכל זה כפירה בדת, וגם גורם ביטול הבטחון, כי יאמר מי יודע ומה יולד יום, ואולי יקרה מקרה או חולי ולא יספיקו מוזנותיו, ומתוך כך נבהל להון תמיד, ולא יספיק כל הזמן להכין ולהרבות הון, ותורה מה תהא עלה.

אבל באמת אמונתנו אמיתית, אנחנו תלמידי אברהם אבינו ותלמידי משה רבינו עליו השלום, כי עיני הקב”ה פקוחות על כל דרכי איש ואיש, כקטן כגדול, ובכל עת ובכל רגע יפקדנו לבקרים ויבחננו לרגעים^פ, והוא הנותן לכל אחד מזון בעתו, לפי השעה ולפי העת ולפי האדם. וכל זה ראינו במדבר בתת לחם יומים בכל יום ששי, לפי שלא היה המן יורד בשבת, על כן הוא נותן כפול ביום שלפניו, הרי שהוא משגיח על העת והזמן בכל יום ויום. וזה אילו האכילנו את המן, ולא נתן לנו את השבת, דיינו, לקנות שלימות הבטחון, קל וחומר שנתן לנו את השבת, וראינו ההשגחה הנפלאה דבר יום ביומו, ואפילו בעתות המשתנים משגיח גם על השינוי.

ע”י הנשמה יתירה בשבת זוכין בנ”י להשיג מה שאין שאר האומות יכולין, וק”ו ע”י מעמד הר סיני

אילו נתן לנו את השבת, ולא קרבנו לפני הר סיני. הנה קרבת הר סיני היא קבלת התורה, וגם אז ראינו קרבתנו יותר מכל האומות, וכמו שאמר משה רבינו במשנה תורה [דברים ד, לג-לה] “השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי וגו’ אתה הראת לדעת” וגו’. והנה על ידי מעמד הר סיני כבר קבלנו הכנה נפלאה להשיג יותר ממה ששאר אומות יכולין להשיג, וגם על ידי השבת אנו יכולין להשיג יותר, מלבד שנשמתינו ממקום גבוה יותר אפילו אם היתה נשמת כל אדם שוה^פ, אכתי בשבת יש לנו נשמה יתירה להשיג יותר^פ.

וזה כוונת בעל ההגדה, אילו נתן לנו את השבת, ולא קרבנו לפני הר סיני, דיינו במעלה על שאר אומות להשיג יותר ממה שהם יכולין להשיג, על ידי נשמה יתירה שלנו, וקל וחומר שקרבנו לפני הר סיני, ולא שמע עם קול אלהים כמונו, קל וחומר שאנחנו זכינו למעלה עצומה ונפלאה.

בהר סיני נתעלו ישראל על האומות ע”י שנעשו מצווים ועושים

עוד נראה לענ”ד, שהנה אמרו רבותינו ז”ל [ע”ז ג, א], “אשר יעשה אותם האדם” [ויקרא יח, ה], שאפילו עכו”ם העוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול. ואף שאמרו דוקא בשבע מצות, היינו ללמוד התורה, אבל לקיים המצות, כל גוי שרוצה לקיים מצות התורה הרשות בידו. וכן פסק הרמב”ם [הלכות מלכים י, י]: בן נח שרצה לעשות מצוה משאר מצות התורה כדי לקבל שכר, אין מונעין אותו לעשותה כהלכתה וכו’. הרי שרשאי לעשות מצות ולקבל שכר, ואם כן מה הפרש יש בקיום מצות בין ישראל לשאר אומות, על כרחך רק בזה, שישאל מצווים ועושים, וגדול מי שמצווה ועושה כו’ [קידושין לא, א], וזה

פג. ע”פ איוב ז, יח.

פד. ראה זוה”ק בראשית מז, א; פנחס ריח, א.

פה. ראה זוה”ק פנחס רמב, ב.

פו. ראה יומא כח, ב; ויקרא רבה ב, י.

פז. ע”פ תהלים סח, יז, וראה מגילה כט, א.

פח. ז”ל הגמרא: אמר רבי יוחנן, עובד כוכבים שעוסק בתורה חייב מיתה, שנאמר [דברים לג, ד] “תורה צוה לנו משה מורשה”, לנו מורשה ולא להם. וליחשבה גבי שבע מצות, מאן דאמר ‘מורשה’ מיגזל קא גזיל לה, מאן דאמר ‘מאורסה’ דינו כנערה המאורסה דבסקילה.
פט. ראה זוה”ק ויקרא ח, א. וע”ע רמב”ן ויקרא יח, כה.

ובזמנו יצאו, ויש שדרשו²² שעבור זה נתחדשו ארבע גליות שאנחנו עתה בגלות הרביעי, וכל זה להשלים גלות מצרים, אך אז היה קושי השעבוד, ועתה נהפוך הוא שאריכת הזמן משלים קושי השעבוד.

יש להוכיח דקושי השעבוד השלים מדמצה קודם למרור והנה יש להוכיח שקושי השעבוד במצרים הוא השלים ובזמן האמיתי יצאנו. דהנה סדר הפסח מצה ואח"כ מרור, וכיון שמצה רומז לגאולה ומרור רומז לשעבוד היה להקדים מרור למצה, שהרי השעבוד קדים לגאולה, אבל באמת אדרבה המרור הוא הגאולה האמיתית, שעל ידי שמרור חייהם נשלם הזמן.

מי שאינו מבין טעם זה לא יצא ידי חובת הגלות וזהו כוונת רבן גמליאל כל שלא אמר ג' דברים הללו, דהיינו לפרש טעמים, לא יצא ידי חובתו, דאיכא למימר שיצא קודם זמן ועדיין אנו חייבין להשתעבד, אבל ע"י פירוש הטעמים ואז קשיא למה מרור אחר מצה, וצ"ל כנ"ל, ואם כן בזמן יצאו והיתה גאולה אמיתית. [צל"ח פסחים קטז:]

ראוי לקיים מצוות ליל הפסח בכוונה שלימה

רבן גמליאל היה אומר, כל שלא אמר ג' דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, ואלו הן פסח מצה ומרור, פסח על שום שפסח הקב"ה על בתי אבותינו במצרים, מצה על שום שנאלו אבותינו ממצרים, מרור על שום שמרור המצרים חיי אבותינו במצרים. וכתב התוספות יו"ט: לשון הרמב"ם בסוף הלכות חמץ ומצה [ה, ד], מצה על שום מה, על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמץ עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקב"ה וגאלם מיד, שנאמר [שמות יב, לט] "ויאפו את הבצק" וגו', וכן הוא ברא"ש [פסחים פ"י סי' ל], ובריי"ף [פסחים כה, ב] גורס כגרסתנו, אבל גורס, כמו שנאמר "ויאפו את הבצק וגו' ולא יכלו להתמהמה" [שם], עיין שם בתוספות יו"ט.

מדוע שנו הראשונים מלשון המשנה

וצריך להבין למה שינו הרמב"ם והרא"ש לשון המשנה, והרי"ף שלא שינה הוסיף להביא לשון המקרא. וביותר תמוה, שהרמב"ם עצמו בפרק ז' מהלכות חמץ [הלכה ה] העתיק לשון המשנה, ובפרק ח' הלכה ד' וכן בסוף סדר ההגדה, שינה וכתב כלשון שהעתיק התוספות יו"ט בשמו.

השעבוד והגאולה היו בגוף ובנפש

והנה כבר כתבתי [שם אות ז], שעבודה כפולה היה עלינו במצרים, וגם ישועות שתיים היה בגאולת מצרים, והעבודה כפולה היא עבודת הגוף והנפש, עבודת הגוף בחומר ולבנים ובכל עבודה בשדה, ועבודת הנפש ששקעו נפשות בני ישראל בטומאת חלאת הוזהמא של טומאת מצרים, וכן היתה הגאולה גאולת הגוף וגאולת הנפש.

החפזון שהיה ביצי"מ הוא הוכחה על גאולת הנפש

והנה עבודת הגוף וגאולתו היה דבר הנראה בחוש, אבל טומאת הנפש [גאולתה צריך ראייה והוכחה כי אינה דבר המורגש, אמנם חפזון גדול ובהלה גדולה היה ביציאת מצרים עד שלא הספיק בצקם להחמץ, עד שנגלה הקב"ה בכבודו ובעצמו וגאל אותנו, והנה החפזון הזה לא היה נחוץ בעבור עבודת הגוף, שהרי כבר פסקה העבודה מראש השנה, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל [ר"ה יא, א]: בראש השנה פסקה עבודה מאבותינו במצרים. אבל כל החפזון הזה היה

התורה אנו דבקים בה', ומשה רבינו אמר לישראל במדבר ארץ שממה "ואתם הדבקים וגו'" [דברים ד, ד]. וזה כוונת בעל האגדה, אילו נתן לנו את התורה ולא הכניסנו לארץ ישראל, דיינו, כי היינו יוצאים לחירות מן השפעת השר על ידי התורה, קל וחומר שהכניסנו לארץ ישראל אשר אינה תחת שום שר מן שבעים שרים של מעלה, רק גבול הקודש.

'אילו הכניסנו לא"י שאין לשום שר חלק בתפלותינו' דיינו, וק"ו ש'בנה לנו את בית הבחירה'

אילו הכניסנו לארץ ישראל ולא בנה לנו את בית הבחירה, דיינו. הנה התפלות שבחוץ לארץ מקבל מהם השפע גם השר, כי דרך גבולו היא עוברת, אבל על ארץ ישראל אין שום שר, והתפלה כולה כליל, ואין שום חלק להסטרטא שמאלא בתפלות שבארץ ישראל, והיה גם כן דיינו, קל וחומר שבנה לנו את בית הבחירה אשר בה שער השמים בית המקדש של מטה מכוון כנגד בית המקדש של מעלה²³, ושם עולים תפלותינו לרצון.

מקודם מונית את עוצם המעלות למקום עלינו ואח"כ כופלים למנותן על ההודאות שאנו חייבים עליהם

ועד הנה חישב כמה מעלות טובות למקום, פירוש, שעצמו מעלות חסדיו וטובותיו מאד עלינו יותר מטובות שעושה בשר ודם לאוהבו, ושוב אמר על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת למקום עלינו, ולא אמר 'מעלות טובות', כי בזה שוב הכוונה שאנחנו חייבים כמה תודות ושבתים על כל הטובות שהטיב עמנו, שהוציאנו כו'.

וכל זה ראוי לתת אל לבו לשבח את המקום בלב שלם ובשמחה, ובפרט אמירת ההגדה וקיום מצות לילי פסחים, הכל לשם שמים באהבה רבה. והקב"ה ברחמיו יעשה עמנו נפלאות כמו צאתנו מארץ מצרים, ומהרה נזכה לעלות להר קדשו מכון שבתו ולקיים מצות הפסח ככל חקתו, לשנה הבאה בארעא דישראל, אמן כן יהי רצון.

[דרוש נג]

רבן גמליאל היה אומר

יש להבין למה צריכין לבאר טעמי המצות במצות אלו

רבן גמליאל היה אומר, כל שלא אמר ג' דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, ואלו הן פסח מצה ומרור. המהרש"א בחידושי אגדות [פסחים קטז:] דקדק מה נשתנה שלש מצות הללו מכל מצות שבתורה שאין צריך לפרש טעמים בשעת עשייתן, ושלש מצות אלו שצריך לפרש טעמים בשעת עשייתן...

יש לדקדק מהו הכוונה באמרו 'ידי חובתו'

ועל דקדוקו של המהרש"א נראה לי לדקדק עוד, במה שאמר לא יצא ידי חובתו, ומה היה חסר באמרו סתם 'לא יצא', וכמו שאמרו [ברכות טו, א] הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו לא יצא, ומה כיון באמרו ידי חובתו.

שתי התיאוצים למה יצאו אחר רד"ו שנה

ונראה, משום דנגזר על אבותינו עינו ועבודה ארבע מאות שנה, והם לא היו במצרים רק רד"ו שנה. אך בישוב הדבר נחלקו המדרשים, יש מהם דורשים [ראה יפה תואר שמות רבה טו, א], כי קושי השעבוד השלים

צב. ראה הגדת מטה אהרן: חסד שמואל פרשת וישלח. ורבינו מביא טעם זה גם בדברשות [דרוש נג אות ח, הובא לקמן ביכמה מעלות טובות].

צ. ראה של"ה הק' ויצא תורה אור.
צא. ראה מדרש תהלים ל.

לעשות, אבל שיהיה עיקר המצוה תלוי באמרי פה, אמירת ההגדה בפה בלי שום פועל יהא נחשב למצוה מצד עצמו, לא מצאנו רק קידוש בשבת, "זכור את יום השבת" [שמות כ, ח], זכרהו בפה [תורת כהנים בחוקותי א, ג], והיא מצוה של תורה. וכמו כן סיפור יציאת מצרים עיקרו בפה, שצריך לספר יציאת מצרים, ומלבד מצוות מעשיות שיש לנו בליל התקדש החג, כמו פסח מצה ומרור, הנה סיפור הנס הוא מצוה מיוחדת לעצמו, ואפילו האדם במדבר ואין לו מצה ולא מרור ולא קרבן פסח, יוכל לקיים מצות הגדת סיפור יציאת מצרים. ולא עוד אלא אפילו המצוות המעשיות שבלילה הזה, לא די המעשה לחוד אלא צריך להגיד בפה טעם המצות, וזה לא מצאנו בכל התורה כולה.

וטעם הדבר נראה לי בקידוש היום, לפי ששבת היא זכר למעשה בראשית ולחידוש העולם, לידע שהעולם נברא מיוצר בראשית, ולפי שהעולם נברא במאמר^{צד} לכך מצות שבת במאמר, והוא קידוש היום. וכן יציאת מצרים הוא אות על חידוש העולם ברצון^{צה}, לאפוקי מדעת האפיקורסים שאומרים שהעולם קדמון, וזה היה כפירת פרעה, שהיה מאמין שהמזלות הם שולטין בעולם, ובחרו במזל טלה שהוא ראש למזלות^{צו}.

הכופרים האחרונים אע"פ שמודים שיש בורא מכתישים ההשגחה ובעונותינו הרבים בזמנינו נתרבו כת האפיקורסים, אלא שמכסים על עצמם, ומחמת בושה מודים שיש לעולם בורא, אלא שכופרים בהשגחה האמיתית ומניחים הכל אל הטבע, וכופרים בכל האותות והמופתים שבתורה. והן אמת שמה שפקרו האפיקורסים הראשונים לתלות היכולת במזלות דבר זה הכחישו הפילוסופים וידעו שאין במזלות שום כח, אבל אף שכפרו בזה מכל מקום לא הודו ביכולת ההשגחה העליונה והניחו הכל אל הטבע^{צז}.

קרבן פסח מורה על חולשת המזלות, והפסיחה על הבתים מורה על ההשגחה והנה בפסח יש טעם פשוט, שהוא להורות חולשת המזלות, ולכן מזל טלה שהוא מזל מצרים שחטו לעיניהם, וזה דרשו רבותינו ז"ל [שמות רבה טז, ב]: "משכו וקחו" [שמות יב, כא], משכו ידיכם מעבודה זרה, וקחו צאן לפסח. שבוה שלקחו הצאן לפסח, בזה עצמו משכו ידיהם מעבודה זרה, כי טלה היה עבודה זרה של מצרים^{צח}. והנה מועיל זכרון זה להכחיש דעת האפיקורסים הראשונים, אבל אין בזה כדי להכחיש דברי הפילוסופים חכמי יון. אבל זה שפסח הקב"ה על בתי אבותינו במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל, זה אות ומופת על ההשגחה הפרטית שיש להקב"ה על עולמו, וביחוד על עמו וצאן מרעיתו, ואות ומופת על מצות התורה שיש חפץ לו בקיום מצותיו, ויש לו נחת רוח כשאנו עושים רצונו.

וזה "וראיתי את הדם ופסחתי עליכם" [שמות יב, יג], ומקרא זה תמוה הוא, "וראיתי" אתמהה, וכי לראות הוא צריך, והלא הכל גלוי לפניו, אבל אין הכוונה על הראיה רק על ההשגחה, "וראיתי את הדם" שאשגיח על הדם, וכן פירש רש"י: נותן אני עיני שאתם עוסקים

בעבור גאולת הנפש, ואלמלא עוד רגע היו משוקעים בעומק הטומאה עד שלא היה להם עוד תיקון^{צט}, והרי החפזון והבהלה ראייה גדולה לגאולת הנפש.

הראשונים שנו מלשון המשנה כיון שדברו בזמן הזה שיעקר השבח על גאולת הנפש

והנה המשנה רבן גמליאל אמרה, והיה בזמן הבית, ואז היינו צריכים לשבח גם על גאולת הגוף, ולכן אמר סתם, **מצה על שנגאלו ממצרים** והיינו גאולה סתם, הן לגוף והן לנפש, ולכן לא הביא הפסוק "ולא יכלו להתמהמה", שזה מיידי רק בגאולת הנפש, וכן הרמב"ם בפרק ז' העתיק לשון המשנה. אבל בפרק ח', אף שהתחיל בזמן המקדש, מכל מקום מיידי גם בזמן הזה, וכמו שמסיים שם, ובזמן הזה וכו', וכן הרא"ש מיידי בזמן הזה, ולכן עתה מה בצע לנו גאולת הגוף, והרי עבדים אנחנו, ומה איכפת לנו אם היינו עדיין עבדים למצרים או עתה לאומות אחרים, אם כן עיקר הדבר אצלינו גאולת הנפש, ולכן הוצרכו להביא ראייה על גאולת הנפש ממה **שלא הספיק בצקם להחמיץ עד שנגלה הקב"ה**, וכן **ולא יכלו להתמהמה**.

הנוסח 'בבהילו יצאנו ממצרים' בא להורות על גאולת הנפש

וזה טעם הרמב"ם בנוסח הגדה שלו כתב בהתחלת דבריו וזה לשונו: **נוסח הגדה שנהגו בה בזמן הגלות כן הוא, מתחיל על כוס שני ואומר בבהילו יצאנו ממצרים**, עכ"ל, וצריך להבין מה הכוונה בזה. אלא הוא הדבר שדברתי, שבזמן הגלות יש מקום לבעל דין לחלוק תיכף בכוס שני שבו מתחיל השינוי משאר מועדים, ויש מקום לשאול, הלא עתה אנחנו גם כן בגלות ואם כן מה ריבוי השמחה הזה על יציאת מצרים, ולכן מקדים בבהילו יצאנו ממצרים, והבהלה אות ועדות על גאולת הנפש.

[דרוש נאות יא-יב]

דקדוקים בדברי רבן גמליאל

רבן גמליאל היה אומר, כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח, לא יצא ידי חובתו, ואלו הן, פסח מצה ומרור, פסח על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים וכו'. הנה כאן מצאה הקפידא מקום לנוח, למה היה אומר, והוא ליה למימר 'רבן גמליאל אומר' וכו'. ועוד, מה זה כלל ואחר כך פרט, מתחלה אמר שלשה דברים בכלל, ואחר כך פרטן ואלו הן, והוא ליה למימר 'כל שלא אמר פסח מצה ומרור בפסח לא יצא ידי חובתו'. ועוד, איך אמר מתחלה שלשה דברים אלו, אם כן מדקאמר 'אלו' משמע שכבר ידועים הם, ואחר כך הוצרך לומר ואלו הן.

מצות קידוש וסיפור יציאתם הם בדיבור, כיון שבאים להעיד שהעולם נברא במאמר

הנה רוב המצות עשה תלויים במעשה, ולכן נקראו 'מצות עשה' ומעשה רצונית מעשה בפועל, ואף שתלמוד תורה כנגד כולם [פאה א, א] ועיקרו השינון בפה, מכל מקום גם [הוא] בשביל המעשה, שצריך ללמוד כדי לידע מה לעשות, ולכן אמרו [קידושין מ, ב], תלמוד גדול שמביא לידי מעשה, ואם לא ילמוד מה שיעשה איך יוכל

צג. ראה חסד לאברהם מעין ב נהר נו ז"ל: ודע, שיש מסורת קבלה ביד רז"ל, שישראל נתלכלכו כל כך בשיקוצי מצרים עד שבערב פסח נכנסו בהיכל מ"ט, שאם חס ושלום היו מתעבכים יותר היו נכנסין בהיכל נ' ושוב לא היה להם תקנה עולמית, וזהו סוד ואילו לא הוציא הקב"ה את אבותינו משם עדיין אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו לפרעה במצרים, ולכן נכתב נ' פעמים יציאת מצרים בתורה.

צד. ראה מכילתא בשלח מסכתא דשירה, י: ספרי פרשת האזינו.

צה. ראה עוד דרוש מח [את א] מה שהאר"ך רבינו בזה.

צו. ראה זוה"ק בשלח רב, ב. וע"ע של"ה הק' פרשת בא תורה אור.

צז. ראה מורה נבוכים חלק ג פרק יז. וע"ע אגרת הרמב"ם לחכמי מושיליא.

צח. ראה מורה נבוכים חלק ג פרק מז.

ישראל ממצרים שנאמר "ויאפו את הבצק" וגו', והנה זה היה ביום חמשה עשר בניסן, ואף שהתחילה הגאולה מבערב, מכל מקום לא נגמרה עד עצומו של יום, שאז נתחדשה האמונה שלא שאלו על צידה לדרך, ואז נגמרה הגאולה.

מרור מורה שיש בחירה ויש שכר ועונש

מרור הוא אות על שכר ועונש, להורות שהבחירה נתונה ביד האדם להרע ולהטיב, וממילא יש שכר ויש עונש, ולאפוקי מדעת האפיקורסים שאומרים שהאדם מוכרח במעשיו ואין שכר ואין עונש^ק, אבל הבל יפצה פיהם, והכל בידי שמים חוץ מיראת שמים [ברכות לג, ב], וצדיק ורשע לא קאמר [נדה טז, ב]^ק, ואף על פי שהכל גלוי לפניו, עם כל זה אין הידיעה העליונה מעכבת בחירת האדם, והדברים עתיקין^ק.

ופוק חזי, הרי לאברהם אבינו נאמר בין הבתרים [בראשית טו, יג] "כי גר יהיה זרעך וגו'", ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה^ק, ובכל זה לא נחשבו המצרים מוכרחים, וכינה הכתוב העבודה להמצרים, שנאמר [שמות א, יג] "ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך", וכמה נתקשה הרמב"ם [הלכות תשובה ו, ה] בדבר זה למה נענשו מצרים, והלא כבר נגזר זה בברית בין הבתרים, וגם הראב"ד [שם] נדחק^ק.

אף שגלות מצרים נגזרה, נענשו המצריים על שעינו את בני ישראל בענוי הנפש ואמנם הנראה לענ"ד, הן אמת שנגזר בברית בין הבתרים עלינו עינוי הגוף ועבודת הגוף, ואם לא עשו המצרים אלא דבר זה באמת לא היו מקבלים עונש, אבל הם ענו אותם עינוי נפש ועבודת היצר הרע, וכמו שדרשו רבותינו ז"ל [ילקוט בשלח רמז רלד] שהש"ס טען בליל ים סוף, הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה, מה נשתנו אלו מאלו, והקב"ה השיב, שוטה שבעולם, אתה דן על השוגג כמזיד ועל האונס כרצון, כלום עבדו ישראל עבודה זרה אלא מתוך אונס ומתוך טירוף הדעת והשיעבוד. הרי שעל ידי השיעבוד הביאום לעבוד עבודה זרה, וזה עינוי הנפש, וזה לא נגזר בין הבתרים שיעבדו אותם לעבודה זרה, דצדיק ורשע לא קאמר [ראה נדה טז, ב], ודבר זה עשו המצרים בבחירתם ברעה, ולכן נענשו. וזהו וימררו את חייהם, כי הצדיק בעודו בצדק נקרא 'חי', אבל הרשעים בחייהם קרואים מתים [ברכות יח, א], ו'מרור' בגימטריא 'מות', והמצרים הרשיעו את בני ישראל, וימררו את חייהם.

אחר שמשכו ידיהם מע"ז התחילו להרגיש כמה הם שקועים בטמאת מצרים ואמנם הרשע בעודו ברשעו אינו מרגיש במרירות חייו, והקליפה ממתקת לו העבירה, וכתב [משלי ה, ג] "כי נפת תטפנה שפתי זרה", ואמנם "אחריתה מרה כלענה" [שם, ד], וכשהרשע מתחיל לשוב בתשובה אז טועם טעם מיתה למפרע ומרגיש במרירות חייו. וכן אירע לנו במצרים, שכל זמן שהיינו משוקעים בטמאת מצרים לא הרגשנו, אבל אחר שנאמר [שמות יב, כא] "משכו וקחו", שמשכו

במצותי ופוסח אני עליכם. לאפוקי מהפילוסופים שכופרים בזה, ופנה להם לעגה להם^ק שיעלה לפניו לרצון קיום המצות.

בזמן בית שני כשנתחדשו כת מכחישי ההשגחה אז אמר ר"ג 'מי שלא אמר' וכו'

והנה בבית ראשון עדיין לא היו פילוסופים, והראשון שבהם היה אריסטו, וזה היה בימי אלכסנדר בתחלת בית שני, ושוב נתרבו תלמידיו עד שנתפשטה הפילוסופיה, והתחילו גם בני ישראל לזנות אחריהם, ועדיין השטן מרקד בעונותינו הרבים, ובימי בית ראשון היה די בטעם פסח על ביטול האמונה במזלות, אבל רבן גמליאל שהיה בימי בית שני, ואז כבר נשתקעה דעת האפיקורסים הראשונים, והתחיל מינות חדש כת הפילוסופים מכחישי ההשגחה, אמר מי שלא אמר ג' דברים הללו וכו', פסח על שום שפסח וכו', והוא אות ומופת על ההשגחה ועל החפץ ורצון אלהים בקיום המצות, ומי שלא אמר דבר זה לא יצא ידי חובתו, הנה דייק לומר שלא יצא ידי חובתו, שאף שיצא ידי חובת הראשונים, אבל ידי חובתו בזמנו לא יצא.

[דרוש נה אות א-ג]

מצה הוא אות על הבטחון והאמונה, ומקרא כתוב [ירמיה ב, ב] "זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה", ולכן מביא הפסוק [שמות יב, לט] ויאפו את הבצק וגו', כי לא חמץ כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם צדה לא עשו להם, ואין לך בטחון גדול מזה, ששים רבוא הגברים לבד מנשים וטף יצאו למדבר בלא צידה ומזון, ולא אמרו מה נאכל למחר.

לא כן עתה בדורינו בגלות המר, אבדה האמונה והבטחון, וכל אחד אינו מקיים "ברוך ה' יום יום" [תהלים סח, כ]^ק, ולא אקפיד אם יאמר מה נאכל למחר^ק, אלא שאפילו יש בידו עושר גדול, עינו לא תשבע וכל הון לא יספיק, ודואג על זמן שאינו שלו, ודבר זה גורם לכמה עבירות חמורות, גזול וחומס ומשיג גבול, ועל כולם גזל המס, וגורם שבועת שוא חס ושלום.

והנה במצרים היה עבודה זרה שלהם טלה, ועכשיו בעונותינו הרבים הממון הוא האמונה, ובמצרים בדיבור אחד שהזהיר משה משכו ידיכם מעבודה זרה, שמעו לקולו, ועכשיו נלאו כל המוכיחים הצועקים, איש אלילי כספו איש אלילי זהבו השליכו^ק, ואין מקשיב, ופסקו בעלי הבטחון, ומאוד אני מבקש עבור הבטחון, וגם אותן שהעמיסו עליהם עול המס, אם הוא קצת יותר מהשגת ידם, בשביל מעט לא יקפצו לשבועה, ויבטחו [ו] בה' [ש] יזמין להם ריוח, והרבה ריוח והצלח לפניו.

גמר הגאולה היה ביום אחר שלא שאלו על צדה ובטחו בה' שבזכות זה נגאלו ונחזור לדברינו, מצה מורה על הבטחון והאמונה, ובזכות האמונה נגאלו ממצרים [תנא דבי אליהו רבה כה], ולכן אמר מצה על שנגאלו

צט. ע"פ מלכים ב' יט, כא.

ק. ע"פ ביעה טז, א.

קא. ראה סוטה מח, ב.

קב. ע"פ ישעיה ב, כ.

קג. ראה מורה נבוכים חלק ג פרק יז.

קד. ז"ל הגמרא: דריש ר' חנינא בר פפא, אותו מלאך הממונה על ההריון לילה שמו, ונטל טפה ומעמידה לפני הקב"ה ואומר לפניו, רבונו של עולם, טפה זו מה תהא עליה, גבור או חלש, חכם או טיפש, עשיר או עני, ואילו רשע או צדיק לא קאמר, כד' חנינא, דאמר רבי חנינא, הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים.

קה. ראה רמב"ם הלכות תשובה ה, ה ובהשגת הראב"ד שם. וראה עוד מה שהאריך רבינו בזה בריש דרוש נט.

קו. ז"ל הראב"ד: ענין המצרים אינה שאלה משני פנים. האחד, כי הדבר ידוע שאין הבורא נפרע מאדם רע אלא ברע ממנו, ואחר שיפרע מזה יחזור ויפרע מן הרע ממנו ברשעו, וכו', והמצרים גם כן רשעים היו וראויים למכות ההם, ואילו שמעו למשה בתחלה ושלחו את ישראל לא היו לוקים ולא טבעו בים, אבל זדונו של פרעה ובזותו את הבורא יתברך לפני שלוחו הוא גרם לו. והשני, כי הבורא אמר "ענו אותם", והם עבדו בהם בפרך והמיתו מהם וטבעו מהם, כענין שנאמר [זכריה א, טו] "אני קצפתי מעט והם עזרו לרעה", לפיכך נתחייבו.

שאדם דש בעקביו, ומתוך כך לא הרגיש בדבר. אבל על העתיד צריך כל אדם לדאוג מיצרו הרע, ובוז הוא נשמר ממנו, אבל מי שמתגאה וסובר שהוא בטוח שלא יפול בחמורות, זה אינו נשמר מהיצר אשר בקרבו, ופתאום יבוא לידי כפירה.

החיוב הוא לומר שמי שלא פירש הג' דברים לא יצא

ולכן אף שפירש טעמים של ג' מצוות הנ"ל, אם לא אמר בפירוש דבר זה, שמי שלא פירש לא יצא ידי חובתו, דהיינו שיכול ליפול ברשת העבירות, אז לא יצא באמת ידי חובתו, ולכן רבן גמליאל בכל ליל פסח היה אומר דבר זה, שמי שלא אמר שלשה דברים אלו לא יצא ידי חובתו.

עלינו לזיזר מהיצה"ר כאילו אנו יצאנו ממצרים

וזה רמז שם רבא בגמרא [פסחים קטז, ב], שצריך שיאמר ואותנו הוציא משם. הכוונה, שלא תאמר כי אבותינו היו משוקעים בטומאת מצרים, אבל אנו אין עלינו מורא מהיצר הרע בעבירות חמורות, ולא כן הוא, אלא גם אותנו הוציא משם.

וכן סידר בעל האגדה אחר שסיים דברי רבן גמליאל, שהכוונה להזהיר שלא להיכשל ביסודי עיקרי האמונה, סידר תיכף בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כו'.

ביאור דברי רבן גמליאל ע"פ האמור

ובזה נבוא לביאור דברי רבן גמליאל אשר דקדקנו בו כמה דקדוקים בפתח השער, שהכוונה בג' דברים האלו לפקוח עיני העורים להיות עיניהם פקוחות תמיד נגד היצר הרע שלא יבוא לידי כפירה בעיקרי האמונה, וכבר ביארנו שצריך לומר גם דבר זה בפירוש, שמי שלא פירש דברים הללו לא יצא ידי חובתו והוא מסוכן ליפול ברשת היצר הרע, וזמן ההגדה כל אלה היא בליל פסח, שאז התחלנו להטירה מטומאת מצרים, ולכן קאמר, רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה וכו', והכוונה, שבכל ליל פסח זה היה סדרו של רבן גמליאל, שהיה אומר בפירוש, ולכן אמר סתם שלשה דברים אלו, ולא הוצרך לפרטן, שהרי אז היו כולם מונחים לפניו ועליהם מראה באצבע שכל מי שלא פירש שלשה דברים אלו לא יצא ידי חובתו, ואחר כך קאמר התנא המסדר המשנה והודיע לנו מה הם הג' דברים הללו, וקאמר ואלו הן כו'.

'בבהילו יצאנו' לרמז שעדיין חייבים לזיזר מהיצר

ואולי זה רמז הרמב"ם [סוף הלכות חמץ ומצה] שכתב: נוסח הגדה בזמן הגלות כך היא, מתחיל על כוס שני ואומר בבהילו יצאנו ממצרים. והכוונה, לפי שעל הכוס הראשון של קידוש אמר 'אשר בחר בנו' (ואשר) [ו]קדשנו במצותיו, ופן חס ושלום ישכח השמירה כי יאמר שכבר קדשנו, ולכן אומר על כוס שני שבבהילו יצאנו, שלא נטהרנו לגמרי.

'מוררים' - מרירות כפולה בגוף ובנפש

ובמה שבארנו, שמה שמררו את חיי אבותינו היה מרירת הנפש שהחטיאו אותנו, ובודאי שגם מררו את הגוף בעבודה קשה בחומר ובבלנים הגשמי כפשוטו של מקרא, והיה המרירות כפול, ולכן קאמר המקרא [שמות יב, ח] "ומצות על מוררים יאכלהו", "מוררים" דייקא, שני מיני מרור, לגוף ולנפש.

קט. ראה עוד בצל"ח פסחים קטז, ב מה שכתב רבינו בזה.

ידיהם מעבודה זרה, אז הרגישו במרירות חייהם. ולא היו יכולים לקבל התורה, כי לא פסקה עדיין בצאתם ממצרים וזהמת טומאת מצרים עד כלות שבעה שבועות, כדרך שהגדה סופרת שבעה נקיים, ולאחדים פסקה הוזהמא, והתחילה הקדושה על פי מצות שנצטוו קצת במצרים וקצת במרה ובמן, עד שבשעת מתן תורה פסקה הוזהמא וקבלנו התורה^ה, ועם כל זה הערב רב אשר היו החזירו הוזהמא על ידי העגל^ה, ועדיין אנו סובלים, ואין לך פקידה שאין בו מחטא העגל [סנהדרין קב, א].

מקדימין פסח ומצה למרור כי רק אחריהם התחילו להרגיש בטומאת נפשם ובוז מתורץ שינוי הסדר, שהרי השיעבוד היה בתחלה ואחר כך הגאולה, ולמה קדם פסח ומצה שהם זכר לגאולה, למרור שהוא זכר לשיעבוד. אבל לדרכינו נחא, כי קודם התחלת הגאולה לא הרגישו במרירות חייהם, אבל אחר הפסח והמצה, אחר כך הרגישו במרירות השיעבוד של הנפש^{קט}. וזה רמז הלל הזקן שהיה כורך מצה ומרור ביחד, לומר שהמצה והמרור היו כרוכים יחד, בעת הגאולה הרגישו המרירות, כי באמת בעת גאולת מצרים עדיין נפשם לא היתה מטוהרת, והקב"ה הוציאם ברחמים וקרבתם לעבודתו לאחדים, עד [ש]יכינו למעמד הנבחר בהר סיני.

אמירת טעמי פסח ומצה ומרור בפה הוא מפני שהם מורים על עיקרי הדת באופן ששלש מצוות פסח ומצה ומרור, רומזים לעיקרי יסודות הדת והאמונה, והוא חידוש העולם ושידוד המערכות כרצונו, וגם אחר שחידש עולמו לא סילק השגחתו, והוא משגיח על הכל בהשגחה פרטית, והכל צפוי והרשות נתונה [אבות ג, טו], והאדם אינו מוכרח רק בחירי, ויש שכר ויש עונש, ורומז על הבטחון והאמונה, וכל אלו הם שורשי אמונתנו ועיקרי תורתנו, ולכן צריך לומר דברים אלו בפה בליל התקדש החג הזה, שאז קרבנו המקום לעבודתו.

הבוטח בעצמו שלא יתפתה לאמונות רעות מסתכן שיפול בהם

ואמנם הגם שמפרש כל דברים אלו וידוע להוציא מלבם של אפיקורסים, אם אדם בדעתו אומר שאינו מתיירא מיצרו שיחטיאו בעבירות הללו, וסובר שאי אפשר ליצרו להתגבר עליו בעבירות הללו, כי מתוך חומר העבירות בודאי לא יכשל בהם, זה האיש הוא מסוכן שפתאום ילכד באמונות רעות ודעות נפסדות הללו, כי יצור של אדם מתגבר עליו בכל יום, ו"צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו" [תהלים לו, לב. ע"י סוכה נב, א], הכוונה, שהרשע הוא היצר הרע, צופה לצדיק, ואל תאמר שסופו להכשילו בדבר קל לחוד, לא כן, אלא מבקש גם להמיתו מיתת הנפש לגמרי, לעקרו משורשי האמונה ולהביאו לידי כפירה לגמרי, ואל תאמין בעצמך עד יום מותך [אבות ב, ד], ויוחנן כהן גדול יוכיח, ששימש שמונים שנים בכהונה גדולה ואחר כך נעשה צדוקי [ברכות כט, א].

דוד התיירא מהעבר רק מעבירות קלות אבל על העתיד צריכים לירא גם מהחמורות

וזה שאמר דוד [תהלים מט, ו] "למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני", ואמר רובתינו ז"ל [תנחומא עקב א], שאמר דוד, איני מתיירא מעבירות חמורות, מתוך שהן חמורות, ומה אני מתיירא, מן העבירות שאדם דש בעקביו. ואין הכוונה [אלא] לשעבר, שאינו מתיירא שמא כבר נכשל באיזה עבירה חמורה, שאם היה נכשל היה מרגיש ולא היה נעלם ממנו מתוך שהן חמורות, אבל נתירא שמא כבר נכשל בקלות

קז. ראה שבת קמו, א; זוה"ק אמור צז, א.

קח. ראה זוה"ק בשלח מה, ב; בראשית נב, ב.

רמזים בחזרת ע"פ האמור

והנה במרירות הגוף, כל שמררו יותר היה מקרב הגאולה, וקושי השיעבוד השלים זמן ארבע מאות שנים [יפה תואר שמות רבה טו, א], אבל במרירות הנפש, כל שהמרירו יותר נפלנו יותר בעומק הטומאה, והיה קשה לפרוש ולא היינו כדאים להגאל, לולי רחמי הקב"ה שגאל אותנו בלא תשובה שלימה רק התחלה לפרוש ולמשוך ידינו מעבודה זרה. ולכן מצוה בחזרת, מאי חזרת, חסא, דחס רחמנא עלן ופרקן [פסחים לט, א], שלא היינו כדאים רק שחס עלינו ברחמי המרובים. וגם תחלתו רך וסופו מר [שם], שכן היה מרירות הנפש במצרים, שכל זמן שהיינו משוקעים בטומאה לא הרגשנו במרירות, ואין אדם חוטא אלא אם כן נכנס בו רוח שטות [סוטה ג, א], ואין שוטה נפגע [שבת יג, ב]⁷, ובשעת העבירה הוא נהנה מהעבירה, כי זה דרך הקליפה כרשת המצודה לבעל כנף, שהעוף בא לתוכו ונהנה, שסובר שזה לטובתו להמציא מאכלו, אבל אחר כך כשרוצה לעוף ופח יקוש לרגליו הוא מרגיש בצערו, כן דרך הס"ם עם הרשעים, וכן במצרים סופו אחר שהתחלנו למשוך יד מעבודה זרה, היה המורר למפרע מר מאד.

[דרוש נה אות ו-יב]

זבח פסח לה'

והנה יש באמירת טעם **זבח פסח** אות שהקב"ה משגיח, ויש בזה אות על מעלת התשובה שהקב"ה מקבל שבים, כי **האברבנאל** [זבח פסח שער צה] הקשה, מה זה הרעש הגדול בזבח פסח וקידוש בכורים הכל על אשר הציל הקב"ה בכורי ישראל במצרים, וכי מלך שבא אחד מגואלי הדם לזעוק על הדם אשר שפכו הרוצחים, והמלך עושה דין ברוצחים והורג הרוצחים והניח את גואלי הדם ולא הרגם תוך הרוצחים, היש בזה ליתן תודה למלך על אשר לא הרג בחנם למי שלא נתחייב, כן במצרים, המצרים עשו מעשה הרשע ושעבדו בני ישראל בפרך, וישראל זעקו אל ה' ועשה משפט והרג בכורי מצרים, אבל הכי יעלה על דעתך להרוג בכורי ישראל על לא חמס, ואם כן מה רעש הגדול עד שנצטוו בכמה מצות לזכרון הזה. ועוד הקשה, הלא בערוב ודבר וברד ובחושך מפורש בתורה שניצולו בני ישראל⁸, ולמה לא נצטוו בשום מצוה לזכרון ההצלה, ועל דעת רבותינו ז"ל [שמות רבה ב, א] בכל המכות ניצלו בני ישראל, ואם כן מה נשתנה מכת בכורות לעשות לזה כמה זכרונות.

ואני אומר שקושייתו מתורצות חדא בירך חברתה, דלכך לא נעשה שום זכרון בהצלת שאר המכות, מטעם קושיית **האברבנאל**, שמהי תיתי ילקו, אם מצרים ילקו על סירובם מלשלח, ישראל למה ילקו, אבל במכת בכורות, הלא הדבר צריך טעם למה לקו הבכורים יותר

משאר המצרים. ועוד, למה במכת בכורות נאמר [שמות יב, יב] "ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים", ולא נאמר כן ביתר המכות.

בכורי מצרים שהיו נחשבים קצת לאלוהות נלקו ובכורי ישראל שעשו תשובה נצלו

ונראה, שעיקר מכת בכורות היתה לעשות שפטים באלהי מצרים, וגם הבכורות היה להם קצת בחשיבות אלהות, כי היו עובדים למזל טלה שהוא ראש ובכור למזלות, ובמצרים נאמר [דברים ד, לד] "לקחת לו גוי מקרב גוי"⁹, ובאמת היה השטן מקטרטג הללו [עובדי] עבודה זרה וכו' [שמות רבה כא, ז], וכמפורש ביחזקאל [כ, ז-ח] שהיו ישראל עובדי עבודה זרה במצרים, ונמשכו בטומאת מצרים¹⁰, ואם כן מן הדין היה שילקו גם בכורי ישראל במכת בכורות, שזה היה עונש על עבודה זרה, והקב"ה ברחמי פסח עליהם על ידי התשובה שעשו בזמן ההוא, ומשכו יד מעבודה זרה ולקחו צאן לפסח, בזכות זה ניצולו הבכורים.

קרבן פסח יש בו מעין חטאת ומעין אשם

והנה מצד הדין אין לקבל תשובה, ומדת הדין הנפש החוטאת תמות¹¹, אבל הקב"ה במדת רחמי קבל תשובה, ולכן פסח ששחט שלא לשמו פסול, דוגמת חטאת [ראה זכאים ב, א], לפי שקרבן פסח הראשון היה דוגמת קרבן חטאת, ולכן בא מן הכבשים או מן העזים [שמות יב, ה] דוגמת חטאת יחיד [ראה ויקרא ד, כח; שם, לב], ואמנם חטאת שבא על השוגג היה בא נקיבה [שם], ופסח הזה שבא על הזדון בא מן הזכרים [שמות שם], דוגמת אשם שבא זכר והוא על הזדון [שם ה, כה], ויש בו מעין חטאת ומעין אשם.

ונמצא באמירת טעם פסח **אשר פסח על בתי ישראל**, יש אות על ההשגחה העליונה וגם על התשובה שמקבל שבים, (שוב מצאתי שגם **האברבנאל** עצמו כתב שבכורי ישראל היו חייבים לפי שגם ישראל עבדו עבודה זרה).

[דרוש נה אות ה]

חד גדיא

פירוש על חד גדיא מה שדרש אדמו"ר הרב הגאון הגדול מופת הדור מורינו ורבינו נזר ישראל פאר הדור עמוד הימיני מוהר"ר יחזקאל אב"ד דק"ק פראנקיט

שמעתי פירוש על חד גדיא, דהנה איתא במסכת שבת [י, ב], בשביל [משקל שני] סלעים נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים¹². וגם זה יודע ד"ב מזלות הם כנגד י"ב שבטים [שמות רבה טו, ו]¹³, והנה שבט לוי הוא אינו בכלל השבטים, רק הוא חלק גבוה, וראיה לזה הוא משום דבשאר השבטים כתיב [בראשית כט, לב] על כן קראה שמו

קטן. העתק כתב יד ממכתב שכתב ר' אברהם גבריא בן שלמה זלמן כ"ץ משכטיץ. הכתב יד נמצא בספריה הלאומית.

קטן. ד"ל הגמ' שם: ואמר רבא בר מחסיה אמר רב חמא בר גוריא אמר רב, לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו, נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים.

קטן. וע"ע מסכת סופרים [הוספה א פ"ק א, ג] שיעקב בדק כל שבט עם המזל שכנגדו, וז"ל: תני, מה עשה יעקב אבינו כשהביאו בניו את הכתונת בדם, לא האמין להן כל עיקר, מניין, דכתיב וימאן להתנחם, לפי שאין מקבלין תנחומין על חי, אבל שמת הוא מעצמו משתכח מן הלב, שנאמר נשכחתי כמת מלב, ומה עשה, הלך בהרים, וחצב שנים עשר אבנים, והעמידן שורה, וכתב על כל אחת ואחת שם שבטו ושם מזלו ושם ירחו, היאך כתב על אבן אחת, ראובן טלה ניסן, וכן לכל אבן ואבן, התחיל מראובן ואמר להו, גורני עליכם שתעמדו לראובן, ולא עמדו, לשמעון, ולא עמדו, וכן לכל שבט ושבט, ולא עמדו האבנים, וכיון שהזכיר להם שם יוסף, מיד עמדו וכרעו לפני אבן יוסף.

קטן. פירוש רש"י: 'אין שוטה נפגע' - אין פגע רע בא עליו, כלומר אינו מכיר בפגיעו. קטן. בערוב כתיב [שמות ח, יח] "והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן אשר עמי עומד עליה לבלתי היות שם ערוב". בדבר [שם ט, ד] "והפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים". בדרך [שם, כו] "רק בארץ גשן אשר שם בני ישראל לא היה ברד". ובחושך [שם י, כג] "ולכל בני ישראל היה אור במושבותם".

קטן. ראה ויקרא רבה כג, ב ח"ל: כך היתה גאולתן של ישראל קשה לפני הקב"ה ליגאל, הדא הוא דכתיב "או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי" וגו', אלו ואלו ערלים, אלו מגדלי בלורית ואלו מגדלי בלורית, אלו לובשי כלאים ואלו לובשי כלאים, אם כן לא היתה נותנת מדת הדין לישראל שיגאלו ממצרים לעולם, אמר ר' שמואל בר נחמני, אלולי שאסר הקב"ה עצמו בשבועה, לא נגאלו ישראל לעולם.

קטן. ראה שמות רבה ו, ה.

קטן. ע"פ יחזקאל יח, ד וראה פסיקתא דרב כהנא כד, ז.

תקינו של אדם אלא על ידי מיתה דהמלאך המות^{קכ}, ותיקון של בהמה על ידי שחיטה^{קכז}, וכשקבלו ישראל התורה העביר הקב"ה זהמת נחש ולא היה כלל מיתה בעולם, וכשחטאו בעגל חזרו לקלקול ראשון והיה נגזר כ"י למיתה [ראה שבת קמו, א; עבודה זרה ה, א], וכשחטון משה העגל נתקן הקלקול, ובפסל מיכה חזרו לקלקול הראשון, אבל לעתיד לבוא יבלע המות לנצח [ישעיה כה, ח], כי הקב"ה יעביר הוזהמא של נחש, ולא יהא אדם צריך למיתה ובהמה לשחיטה.

ובזה יובן המדרש רבה [ויקרא רבה יג, ג] שכתוב לעתיד לבוא ינחר הליתין עם סנפיריו את השור בור^{קכט}. הקשה עליה המפרשים האין יהיה השור לאכול והא קיימא לן הנוחר והמעקר טריפה, אבל על פי זה יתורץ, דמשום מה צריכה שחיטה, משום זהמת נחש אבל לעתיד יעביר הקב"ה הוזהמא, ולא יהיה הבהמה צריכה שחיטה.

וגם זה איתא [סוכה נב, א] דלעתיד ישחוט הקב"ה את המלאך המות. ופירושו דלאו דוקא שישחטנו לגמרי, רק שהמלאך המות חציה ס"ם, וחציה מלאך, ולעתיד ישחוט הקב"ה את חציה הס"ם ויהיה נשאר מלאך כשאר המלאכים.

וגם איתא דישמעאלים דומים לשונרא, מה שונרא כפוי טובה^{קל} אף ישמעאלים כפויי טובה, [דכשהיינו] הגר אמו של ישמעאל המציא לה הקב"ה באר כדי לשתות לישמעאל, וכשהלך בני יוסף^{קלא} בגלות^{קלב} שלחו לישמעאל, אחינו מבקשין אותך שתשלח לנו מים לשתות, ושלח להם מאכלים מלוחים ונודות נפוחים, וכשרצו לשתות מהנודות כך מתו מהאור היוצא מהנודות לתוך פיהם^{קלג}, ואם כן כפוי טובה כשונרא.

בלטיהם. וע"ר רש"י שמות [פרק לב, ד]: עגל מסכה וכו' ויש אומרים מיכה היה שם שיצא מתוך דמוסי בנין שנתמנע בו במצרים, והיה בידו שם, וטס שכתב בו משה עלה שור, עלה שור, להעלות אורנו של יוסף מתוך נילוס, והשליכו לתוך הכור ויצא העגל.

קנה. עיין רש"י סנהדרין קג, ב וצ"ע.

קכו. מיוחס להרמ"ע מפענו, ועי' מש"כ החיד"א בשו"ת חיים שאל ח"א סימן עא אות ד.

קכו. עיי' בכנפי יונה ח"ג סי' קכד, וח"ד סי' י.

קכח. ראה שם ח"ג סי' נד וסי' נה.

קכט. ויקרא רבה [פרשת שמני פרשה יג]: וזאת הבהמה הדא הוא דכתיב [משל ל] כל אמרת אלוה צרופה רב אמר לא נתנו המצות לישראל אלא לצרף בהן את הבריות וכל כך למא שנאמר [שם משל ל] מגן הוא לכל החוסים בו א"ר יודן ברבי שמעון כל בהמות וליתן הן קניגין של צדיקים לע"ל וכל מי שלא ראה קניגין של אומות העולם בכוה"ז זוכה לראותה לעוה"ב כיצד הם נשחטים בהמות נותן לליתן בקרניו וקורעו וליתן נותן לבהמות בסנפיריו ונוחרו, וחכמים אומרים זו שחיטה כשירה היא ולא כך תנינן הכל שוחטין ובכל שוחטין ולעולם שוחטין חוץ ממגל קציר והמגרה והשנים מפני שהן חונקין אמר רבי אבין בר כהנא אמר הקדוש ברוך הוא תורה חדשה מאתי תצא חדוש תורה מאתי תצא אמר רבי ברכיה בשם רבי יצחק אריסטון עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות לעבדיו הצדיקים לעתיד לבא וכל מי שלא אכל נבלות בעולם הזה זוכה לראותו לעוה"ב ה"ד [ויקרא ז] וחלב נבלה וחלב טריפה יעשה לכל מלאכה ואכול לא תאכלוהו בשביל שתאכלו ממנו לעתיד לבוא לפיכך משה מזהיר לישראל ואומר להם זאת החיה אשר תאכלו. קל. ראה הוריות [א, ג] ובפי' הרמ"ה המובא בבאר שבע ובעיין יעקב שם.

קלא. כלומר בני ישראל כ"כ במדרש תנחומא יתרו, אבל במדרש רבה איכה [ב, ד] כ' שהיה בשמונים אלף פרחי כהונה, וצ"ע.

קלב. הנה בכל המדרשים כ' שהיה בגלות נבוכדנצר שהיה בחורבן בית ראשון וכו' ברש"י בראשית [כא, יז], אבל עי' רש"י ישעיה [כא, יג] שכ' שהיה בגלות אשור, ונראה שרש"י שם לפי פשוטו של מקרא שישעיה מדבר על העבר שכבר היה גלות אשור, משא"כ גלות נבוכדנצר, ולפי"ז קצת יותר מובן מש"כ רבינו [בני יוסף] ששייך יותר על עשרת השבטים שהיה אז מלכות אפרים. קלג. מדרש תנחומא יתרו ה'.

ראובן וכן בשאר השבטים, ובלוי כתיב [שם, לד] על כן קרא [ו] שמו לוי^{קכ} משמע דקאי על... ק"ט.

וגם זה יודע שהיה רעה לישמעאלים מכח שמכרו את יוסף ואם כן היה להם זאת לרעה^{קכ}.

איתא בספרים קבלה דמצרים הוי קליפות חמור^{קכא}, וכשמת יוסף הניחו אותו בארון של מתכות וזרקו המצרים את הארון לנילוס כדי שיטבע בקרקע ולא יהיו ישראל יכולין לצאת ממצרים, מחמת שבועת יוסף שהשביע לישראל שלא יצאו ממצרים אם לא יטלו את עצמות עימם^{קכב}, ויוסף נקרא שור דכתיב [דברים לג, יז] 'בכור שורו הדר לו' כו', אם כן נצטרפו שור וחמור יחדיו, וזה קבלה כשבאים שור וחמור יחדיו אתי מביניהם קליפת כלב^{קכג}.

ולבסוף כשרצו ישראל לצאת ממצרים הלך משה ומטהו בידו, שהיה כתוב עליו שם הויה, וכתב על טס של כסף עלי שור עלי שור, וזרק אותו לתוך הנילוס והיה הארון מושוט ועולה, וביטל קליפת כלב, לכן קרא כתיב ולכל בני ישראל לא יחרוץ כלב לשונו [שמות יא, ז]. וכשהיו בני ישראל במדבר לקחו בני בלעם^{קכד} את הטס של כסף שכתב עלה משה עלי שור וזרקו אותו לתוך תנור של אש ויצא ממנו את העגל, אם כן היה הקליפה כמקדם.

אבל לבסוף כתיב [שמות לב, כ] ויטחן משה את העגל ויזר אותו על פני המים, ונתבטל הקליפה. ובפסל מיכה גם כן הטילו את הטס של כסף לתוך תנור אש ויצא ממנו שור^{קכה}, ואם כן נשאר הקליפה כמקדם.

וגם זה יודע שבספר נפשי יונה^{קכז} דעתו ש[אם] לא חטא אדם הראשון לא היה מיתה כלל, וכשחטא אדם הראשון אמר הקב"ה שלא יהיה

קיא. עי' רש"י שם: קרא שמו לוי - תמהתי שבכולם כתיב ותקרא, וזה כתב בו קרא, ויש מדרש אגדה באלה הדברים רבה ששלח הקדוש ברוך הוא גבריאל והביאו לפניו וקרא לו שם זה ונתן לו עשרים וארבע מתנות כהונה, ועל שם שלוחו במתנות קראו לוי. ועי' רבינו בחיי שם: על כן קרא שמו לוי. חזור להקב"ה, ולכן לא אמר: קראה, כי הוא יתברך הקורא והמחברו לעבודתו כי הוא העשירי בבנים והעשירי קדש לה'.

קית. חסר כאן שני שורות, ועי' בפירוש מטה אהרן להמלבי"ם על הגש"פ שפי' כל החד גדיא כעין דברי רבינו, וז"ל שם: חד גדיא דזבן אבא בתרי זוזי, הוא יוסף שהוא עשירי לשבטים כי לוי הוא חלק גבוה ולא בא במנין השבטים, וידוע ש"ב שבטים הם נגד י"ב מלות, א"כ יוסף שהוא עשירי הוא נגד חודש טבת שמזלו גדי שנמכר בשביל כתונת פסים שהיה שוה משקל שני סלעים שעשה לו אביו. קכ. עיי' במטה אהרן וז"ל: שעשו בזה [המצרים] לישמעאל רעה גדולה שלקחו מהם את יוסף, כי כל הטובה בא למצרים בשביל יוסף.

קכא. ראה מדרש תנחומא אחרי מות אתי יב: על חמור - אותן מצרים שכתב בהן 'אשר בשור חמורים בשרם' [יחזקאל כג, כ].

קכב. עי' מדרש רבה וזאת הברכה [יא, ז] וז"ל: ומשה היה מסבב את העיר ויגע שלשה ימים ושלשה לילות למצוא ארוננו של יוסף שלא היו יכולים לצאת ממצרים חוץ מיוסף למה שכך נשבע להן בשבועה לפני מותו שנאמר [בראשית ג, כה] 'וישבע יוסף את בני ישראל לאמר' וגו' משנתיגע הרבה פגעה בו סגולה וראתה משה שהוא עיף מן היגיעה, אמרה לו אדוני משה למה אתה עיף, אמר לה ג' ימים וגו' לילות סבבתי את העיר למצוא ארוננו של יוסף ואין אני מוצא אותו, אמרה לו בא עמי ואראך היכן הוא, הוליכה אותו לנחל אמרה לו במקום הזה עשו ארון של ת"ק ככרים והשליכוהו בתוך הנחל החרטומים והאשפים וכן אמרו לפרעה צרונך שלא תצא אומה זו מכאן לעולם, העצמות של יוסף אם לא ימצאו אותן עד עולם אינם יכולים לצאת.

קכג. ראה זוה"ק פרשת בשלח [סא, א] וז"ל: כתיב [דברים כב, י] "לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו", יחדיו דייקא... וכד מודווגי כחדא [לא יכלין למיקם בהו, מבין סטרא דלהון נפיק] מתקיפותא דלהון דאקרי כלב ודא חציפא מכלהו הדא הוא דכתיב [שמות יא, ז] "ולכל בני ישראל לא יחרוץ כלב לשונו".

קכד. ראה תיקוני זוהר [קמב, א] וז"ל: ורשיעייא מה חזו למעבד עגל אלא ודאי אינון הוו מכשפין דפרעה יוני"ס וימברו"ס בני בלעם דאתמר בהון ויעשו כן החרטומים

ולפי זה כך הוא פירוש של בעל המגיד: **חד גדיא** זה יוסף שנולד במזל גדי ונקרא **גדיא**, וזה הוא בגמ' שבת **דיבין אבא בתרי זוזא**, כלומר דנמכר לישמעאלים מחמת שעשה לו אביו כתונת שהיה דמים שוה ב' סלעין וקנאו בו אחיו כנ"ל.

ואתא שונרא, זה ישמעאל שנקרא שונרא מפני שהוא כפוי טובה כשונרא, **ואכל לגדיא** כלומר... שמתו בני יוסף מחמתם כנ"ל, **ואתא כלבא** זה מצרים שנקראים כלבא מפני שנצטרפו שור וחמור יחדיו אתי כלבא מביניהו כנ"ל, **ונשך לשונרא** כלומר שהיה רעה לישמעאלים שמכרו את יוסף למצרים כנ"ל.

ואתא חוטרא זה מטה של משה, **והכה לכלבא** כלומר שפירש שור וחמור, וביטל קליפת כלב, **ואתא נורא** כלומר מה שזרקו את הטס

של הכסף לתוך התנור **אש ויצא ממנו עגל**, כלומר ששרפה התיקון שעשה משה עם... וחזרו לקלוקל ראשון, **ואתא מיא**, כלומר שבא משה וטחן את העגל ויזר על פני המים **וכבה לנורא** כלומר שכבה הקלוקל שעשה עם מה שזרקו את הטס לתוך תנור אש, **ואתא תורא** זה פסל מיכה **ושתה למיא** כלומר שחזרו לקלוקל הראשון ועל כן צריך האדם למיתה ובהמה לשחיטה, וזה אמר **ואתא שוחט ושחט** [וכו'], **ואתא מלאך המות ושחט לשוחט**.

ואתא הקב"ה ושחט למלאך המות, כלומר שישחוט את החצי שהוא ס"ם ונשאר מלאך כשאר המלאכים, ודו"ק היטיב.

[כתב יד]

